

A

Absurdo drama, absurdo teatras – avangardistinė dramaturgijos ir teatro kryptis. Atsirado XX a. 6 deš. pr., perėmus siurrealizmo, dadaizmo, ekspresionizmo dramos principus.

Adresantas – siuntėjas.

Adresatas – asmuo, kuriam kas adresuojama, gavėjas.

Aforizmas – trumpas įtaigus posakis, kuriuo vienu ar keliais teziškais sakiniiais netikėtai ir taikliai išreiškiama konkreti mintis, pateikiama originali idėja ar nuomonė. Gali būti išplėstas iki keliolikos sakinių. Būdingas subjektyvumas skiria jį nuo giminingų mažųjų formų – patarlės, sentencijos, maksimos.

Akrostichas – iš eiliuoto kūrinio eilučių pirmųjų raidžių sudarytas prasminis žodis ar žodžių junginys; kartais šiuo terminu pavadinamas pats akrostichą turintis kūrinys. Akrostichas žinomas nuo Antikos. Renesanso laikais paplito Europos literatūrose. Seniausias lietuviškas akrostichas yra Martyno Mažvydo *Katekizmo* (1547) pratarmėje, kurios 3-19 eilučių pradžios slepia autoriaus vardą ir pavardę.

Alegorija – abstrakčios sąvokos reiškimas konkrečiu vaizdu, netiesioginės reikšmės pasakojimas. Alegorija dažna pasakėčiose ir pasakose, kuriose suktumas alegoriškai vaizduojamas lapės paveikslu, godumas – vilko, klastingumas – gyvatės pavidalu ir t. t.

Aliteracija – ryškus tų pačių priebalsių pasikartojimas.

Supasi, supasi lapai nubudinti,

Šnarasi, šnekasi, vėjo pajudinti,

Skleisdami gaudesį alpstantį, liūdinti,

Supasi, supasi lapai nubudinti. (B. Sruoga)

Aliuzija – užuomina, nuoroda į kitą literatūros kūrinį, kultūrinį kontekstą, konkretų asmenį ar įvykį.

Alogizmas – nelogiškumas, logikos reikalavimų nepaisymas.

Anafora – stiliaus figūra, pagrįsta žodžio ar frazės kartojimu mažiausiai du kartus pagrečiui einančių sakinių, pastraipų, eiliuoto teksto eilučių ar strofų pradžioje.

Visi jie ne kartą ir ne du aplankė Merkinę, *visi jie* plėšė draskė jos akmenis krūtinę... (V. Krėvė)

Vėjas linguoja topolį juodą –

Vėjas pravirkdė plieno vilnis.

Mano svajonė, mano paguoda –

Jūra tamsioji, jūra – naktis. (S. Nėris)

Analizė – išsamus ko nors nagrinėjimas; mąstymo metodas, kai pagal detales, jų ypatybes sudaromas visumos vaizdas. Galima literatūros kūrinio analizės schema:

Loginis teksto lygmuo: tema, problema, idėja, emocinis turinys.

Vaizdinis teksto lygmuo: pasakotojas, lyrinis subjektas, veikėjai fabula, siužetas, kompozicija, kūrinio erdvė ir laikas.

Materialusis (kalbinės raiškos) lygmuo: teksto tipas, intonacija, poetinė sintaksė, poetinė leksika, fonetinė (garsinė) organizacija, eiliuotos kalbos elementai, grafinis pavidalas.

Analogija – skirtingų daiktų, reiškinių, sąvokų panašumas kuriuo nors požiūriu.

Antika – graikų bei romėnų senovė, jų kultūra.

Anekdotas – glaustas sakinio pasakojimo kūrinys, kuriame komiškai vaizduojamas vienas įvykis ar herojaus poelgis. Juokiamasi iš žmogaus ydų, nepagrįstų pretenzijų, valdžios veiksmų. Pirmiausia anekdotais buvo pavadinta Bizantijos istoriko Prokopijaus (VI a.) „Slapta istorija“, kurioje buvo aprašyti atsitikimai iš imperatoriaus Justinijono ir jo dvariškių asmeninio gyvenimo.

Animizacija – gyvos būtybės ypatybių teikimas negyviems daiktams, gamtos reiškiniams, abstrakčioms sąvokoms.

Anonimas – nepasirašyto laiško ar veikalo autorius, nežinomo autoriaus laiškas ar veikalas.

Anotacija – trumpas knygos ar straipsnio apibūdinimas.

Antika – senovės graikų ir romėnų literatūra.

Antitezė – tam tikra paralelizmo atmaina; priešingų minčių ar vaizdų sugretinimas.

Darbas – *ne vargas, tinginystė* – *ne laimė.*

Antologija – įvairių autorių rinktinių kūrinų ar jų ištraukų rinkinys.

Antonimai – priešingos reikšmės žodžiai.

Apybraiža – epinis kūrinys, kurio veiksmas glaustas, o pradžia ir pabaiga labai išryškinta.

Apysaka – pasakojamasis grožinės literatūros žanras, tarpinis tarp romano ir apsakymo. Joje veikėjo (dažniausiai vieno) likimas atskleidžiamas keliais epizodais, tik vaizduojamas ilgesnis laiko tarpas nei apsakyme.

Apysakų tipai:

didaktinė (kai autorius siekia adresatą (skaitytoją) pamokyti, paauklėti);

psichologinė (kelianti žmogaus vidinio pasaulio problemas);

filosofinė (kelianti bendražmogiškąsias, egzistencines problemas);

socialinė-buitinė (vaizduojanti kasdienius žmonių santykius);

istorinė (atskleidžianti tautos praeities žygius, tradicijas, papročius);

nuotykių (pasakojanti vieno ar keleto drąsių veikėjų nutikimus įvairiomis aplinkybėmis: keliaujant, ieškant lobio ar vykdant kieno nors užduotis).

Aprašymas – tai toks teksto tipas, kai kalbant vaizdingai nutapomas dalykas – asmuo, reiškiny, vieta ar įvykis: nusakoma jų išvaizda, skonis, kvapas, spalva, dydis, forma, garsinis įspūdis; pasakojimo forma – asmenų, daiktų, gamtos, interjero arba aplinkos vaizdavimas. Aprašymo, kaip meninės vaizdavimo priemonės, reikšmė priklauso nuo kūrinio žanro, epochos, autoriaus tikslų, tačiau labiausiai jis buvo išplėtotas realistinėje prozoje (apysakoje, romane), reikalavusioje iš autoriaus tiksliai atskleisti tiek herojaus charakterį, tiek socialinę aplinką, kurioje jis gyvena.

Apsakymas – mažoji epinė forma, glausto pasakojimo laiko ir nedidelės erdvės kūrinys, telkiantis dėmesį į vieną įvykį su nedaugeliu veikėjų, tačiau sukuriantis gyvenimo visumos ir apibendrinimo įspūdį.

Apsakymų tipai:

didaktinis (kai autorius siekia pamokyti adresatą);

socialinis-buitinis (vaizduojantis kasdienius žmonių santykius);

psichologinis (atskleidžiantis vidinį žmogaus pasaulį);

filosofinis (keliantis egzistencines būties problemas);

istorinis (vaizduojantis tautos praeities įvykius, valdovų žygius).

Archaizacija – archaizmų vartojimas kalboje, literatūros kūrinyje, siekiant sudaryti istorinio laikotarpio įspūdį, kalbėti pakiliu stiliumi, charakterizuoti personažą, sukurti komišką efektą.

Archaizmas – pasenęs, nebevertojamas žodis, forma, posakis.

Tik pabalnoki savo ristąjį žirgelį žalio šilko balneliu ir kamanoki juodbėrėlį grynuoju aukseliu, žaboki žirgelį sidabriniais žąslais, pakaustyk sidabro pasagėlėmis, tai tada joki tolimon šalelėn, į marias mėlynąsias, Prūsų žemelėn; ten rasi didį *alką*, o tame *alke* tai seną senužėlį, po ažuolu plačialapiu besėdintį, kaitrią ugnį bekūrenantį... (V. Krėvė)

Alkas – medžiais apaugęs kalnelis.

Archetipas – kolektyvinės sąmonės vaizdinio, turinčio universalią prasmę, perdavimas iš kartos į kartą.

Argumentas – įrodomąją tezę pagrindžiantis teiginys.

Asiužetinis – neturintis siužeto literatūros kūrinys.

Asmenvardžiai, arba **antroponimai**, – tai žmonių vardai, pavardės, slapyvardžiai.

Asociacija – sąryšis tarp atskirų sąmonės vaizdinių. Kiekvienas pažįstamas daiktas, vieta mums kelia prisiminimus, o paskui kyla su tais prisiminimais susijusios emocijos, kurios vėl savo ruožtu prikelia kitus prisiminimus. Taip formuojasi asociacijų grandinė.

Asonansas – balsių sąskambis, vienodų ar panašių balsių kartojimas gretimuose žodžiuose, stiprinantis kalbos raiškumą, muzikalumą.

Ant ru-de-nio lau-ky juo-du / aš ne-tu-riu / bal-tų žir-gų... (M. Martinaitis)

Čia vyrauja gūdus raudos motyvas „ū-ū-ū“.

Aspektas – požiūris, atžvilgis, kuriuo nagrinėjamas koks nors dalykas.

Atminimai, **atmintys** – vienas iš albuminės poezijos pavadinimų, lyrikos forma, artima tautosakai, bet fiksuojama raštu (stereotipiniai motyvai, klišiniai simboliai ir t. t.); dažnai dedikacinio pobūdžio, nesudėtingos formos, nekomplikuoto eiliavimo, jausmingi trumpi eilėraščiai ar strofos, kuriais siekiama išreikšti palankumą adresatui.

Atomazga – kūrinio baigiamoji dalis, kai viskas paaiškėja, išsprendžiama.

Atsiminimai arba **Memuarai** – viena pasakojamosios literatūros rūšių: kūrinys, parašytas užrašų forma apie prisimenamus įvykius, kurių dalyvis arba liudininkas buvo autorius.

Autentiškas – atitinkantis tikrovę, tikras; tai, kas paremta pirmuoju šaltiniu, gauta iš pirmų lūpų.

Autobiografija – memuarinis pasakojimas apie save, organizuotas chronologine seka arba probleminiais koncentrais.

Autografas – kieno nors parašas, įrašas, autoriaus rankraštis.

Autoironija – pasišaipymas iš savęs.

Antonomazija – tikrinio vardo vartojimas bendrine reikšme arba atvirkščiai – bendrinio tikrine.

Maskvos (Rusijos sostinės vardas čia reiškia tos šalies vyriausybę) *elgesys čia aiškiai prieštarauja nesikišimo principams.*

Autoriaus kalba – žodžiai, kuriais pats autorius apibūdina savo herojus, vertina jų poelgius, aprašo įvykius, aplinkybes, peizažą; rašytojo žodžiai, kuriais jis pristato prozos kūrinio pasakotoją, atskleidžia kūrinio atsiradimo aplinkybes, išreiškia savo požiūrį į pasakojamą istoriją.

Autorius – savarankiškai ką sukūręs ar suprojektavęs asmuo.

Avangardizmas – menas, kuriam būdinga tradicijų, ypač realizmo principų neigimas.

B

Baigiamasis žodis – literatūros kūrinio papildymas, kuriame autorius išreiškia savo samprotavimus apie tą kūrinį.

Baladė – lyrinis-epinis istorinio ar legendinio turinio kūrinys, atskleidžiantis pasaulio paslaptį ir tragišką žmogaus lemtį. Lietuvių literatūroje plačiai žinomos Maironio baladės „Juratė ir Kastytis“, „Čičinskas“ ir kt.

Baltosios eilės – dažniausiai nerimuotos eilės. Eilutės pabaiga yra garsiškai nežymėta (t. y. „balta“). Pirmiausia baltosios eilės būdingos epiniams ir draminiams kūriniams. Baltosiomis eilėmis parašytos visos svarbiausios B. Sruogos dramos – „Apyaušrio dalia“, „Milžino paunksmė“.

Barbarizmas – paskolintas iš kitos kalbos žodis ar posakis, svetimybė: *bujoti* (= *klestėti*), *gojus* (= *giraitė*) ir kt.

Bardas – senovės keltų genčių dainius.

Barokas – literatūros kultūros ir meno istorijos epocha, prasidėjusi XVI a. vid. Italijoje bei Ispanijoje ir iš ten iki XVIII a. 4-ojo deš. plitusi po visą Europą. Terminas atsirado XVIII a. tam, kas netaisyklinga, keista, įmantru, neįprasta, nusakyti.

Beletrizacija – grožinės literatūros elementų panaudojimas dokumentinio pobūdžio kūriniuose (apybraižose, reportažuose, memuaruose, biografiniuose aprašymuose). Beletristikos tikslas – suteikti pasakojimui įtaigumo, gyvumo.

Beletristika – bendras grožinių kūrinių (romano, apsakos, apsakymo, novelės, meninės apybraižos) pavadinimas.

Bestseleris – labai skaitoma didelio tiražo knyga.

Biblija – Šventasis Raštas; įvairių autorių knygų rink.: 27 Naujojo Testamento ir Senojo Testamento 46 (katalikų leidimų) ar 39 (protestantų ar judėjų leidimų) knygos.

Bibliografija – knygų ir spaudinių registravimo, aprašymo ir sisteminimo teorija ir praktika; knygų ir kitų spaudinių ar straipsnių sąrašas arba katalogas.

Biblioteka – plačiąja prasme – institucija, kaupianti ir pateikianti skaitytojams knygas, periodinę spaudą, rankraščius ir kt. laikmenas. Ilgainiui „knygų saugyklos“ tikslai ir pobūdis kito (pvz., šiandien egzistuoja elektroninių rinkmenų fondai ir pan.). Nuo seniausių laikų itin svarbus bibliotekų tipas buvo asmeninė biblioteka (kn. kolekcija).

Biografija – nuoseklus žmogaus gyvenimo atpasakojimas, pradedant jo gimimu, aprašymo, pasakojimo ir t. t. forma. Seniausias rašytinio pasakojimo žanras, atsirado Antikoje (Plutarcho *Paralelinės biografijos*), paplito viduramžiais šventųjų gyvenimo aprašymais, įsitvirtino Renesanso epochoje enciklopediniuose žodynuose.

Bohema – laisvų menininkų sambūris bei gyvenimo būdas, laužantis nusistovėjusias socialines ir moralines normas.

Brošiūra – nedidelė, susegta kaip sąsiuvinis spausdinta knygelė minkštu viršeliu.

Butaforija – scenos apstatymo reikmenys, imituojantys tikrus daiktus; reklamai gaminami netikri daiktai. Perkeltine reikšme *išorinis blizgesys, netikra prabanga.*

C

Cenzūra – knygų, spaudos, kino filmų, radijo ir televizijos laidų kontrolė, nepraleidžianti į viešumą esamam režimui ir oficialiai ideologijai priešingos informacijos.

Cezūra – pauzė eilėraščio eilutės viduryje.

Vyrą pašlovinki, Mūza, || per negandus ėjusį drąsiai, ||

Vėtrų blaškytą ilgai, || kai šventąją Troją išgriovė. ||
Daugio žmonių miestus jis aplankė, || jų papročius matė ||
Ir vandenynuos plačiuos || su pavojumi rungės ne kartą ||
Dėlei gyvybės savos || ir dėl bendražygių grįžimo. || (Homeris)

Charakteris – tai individualybė, veikėjas, išsiskiriantis iš kitų personažų ryškiais, nepakartojamais būdo bruožais. Charakteris kūrinyje tarsi gyvena savarankišką meninį gyvenimą. Charakteriui svarbu ne tik tai, ką veikėjas daro, mąsto, kalba, – svarbu, kaip jis daro, kaip kalba, mąsto.

Charakteristika – kurio nors reiškinių, žmogaus, daikto skiriamųjų ypatybių apibūdinimas; visa kūrinyje esanti informacija apie veikėją.

Choras – kolektyvinis veikėjas, senovės graikų tragedijoje – grupė aktorių, kurie kartu deklamuoja tragedijos eiles, dainuoja ir šoka.

Chrestomatija – geriausių rašytojų kūrinių ištraukų arba literatūrinių ar mokslinių veikalų pavyzdžių rinkinys, skirtas mokymosi tikslams.

Chronologija – laiko skaičiavimas ir mokslas apie jį; įvykių seka jų laiko tvarka.

Ciklas – keli grožiniai kūriniai, kuriuos jungia arba tie patys veikėjai, arba istorinė epocha (pasakojamuosiuose kūrinuose), arba ta pati mintis ir tie patys pergyvenimai (lyrinuose kūrinuose).

Cinizmas – etinė nuostata, niekinamas požiūris į gyvenimą ir jį atitinkantis elgesys.

Citata – tiksli vieno teksto ištrauka kitame tekste.

Citavimas – tai neautorinis minčių perteikimo būdas, kai pažodžiui perduodamos svetimos mintys, tiksliai atkartojamos kokio nors teksto dalys (nuo žodžių junginio ir sakinio iki netrumpos ištraukos), kurių reikia faktams paremti ar argumentams apsvarstyti bei jiems sustiprinti, taip pat paprieštarauti autoriui.

D

Dadaizmas, dada – XX a. pr. tarptautinis menininkų avangardistų judėjimas.

Daina – rašytinės lyrikos žanras, kurio charakteringos žymės – melodinga intonacija, refrenai, atsikartojantys kupletai, kreipinių – atsakymų paralelizmas. Skiriamos liaudies ir autorinės (poetų ir kompozitorių sukurtos) dainos. Lietuvių liaudies dainos skirstomos į 3 grupes: kasmetinių darbų ir papročių (darbo, apeigų, kalendorinės), asmens ir šeimos gyvenimo (vestuvių, krikštynų, meilės), visuomeninio gyvenimo (karo, sukilimų, partizanų kovų, tremties).

Dainynas – dainų rinkinys.

Dainius – dainų kūrėjas ir atlikėjas, poetas.

Dainuojamasis intarpas – į prozos tekstą įterpta daina arba jos ištrauka.

Dedikacija – neilgas užrašas knygos pradžioje, kuriuo pagerbiamas autoriui brangus asmuo, jo atminimas, reiškiamas pagarba ar bičiulystė; senojoje raštijoje knygos ar veikalo pradžioje įrašytas poezijos kūrinys, kuriuo autorius pasako, kieno garbei tą knygą ar veikalą jis skiria. Lietuvių literatūroje pirmosios dedikacijos išspausdintos Martyno Mažvydo *Katekizme* (1547), Mikalojaus Daukšos *Postilėje* (1599). Jos rašytos lotynų k. Pirmoji žinoma lietuviška dedikacija Jonušui Radvilai (*Ant herbo kunigaikščio, jo mylistos*) parašyta S. Jaugelio-Telegos ir paskelbta *Knygoje nobažnystės krikščioniškos* (1653). Vėlesnių laikų šio žanro pavyzdys – Maironio poemos *Lietuva* dedikacija Antanui Baranauskui; šiuolaikinėje literatūroje dedikacijomis pavadinami poezijos kūriniai, skirti istorijos ar kultūros reiškiniams, įžymiems žmonėms prisiminti bei pagerbti.

Dekadansas – dorovės, meno ir visų dvasinių vertybių krizė, nuosmukis.

Dekadentizmas – XIX a. vid. modernistinio judėjimo kultūroje apraiška, kuriai būdinga abejojimas visuomenės istorinės raidos progresu, kriziniai vertybių išgyvenimai, Europos civilizacijos nuopuolio idėjų teigimas.

Dekoracija – scenos erdvės apipavidalinimas.

Deminutyvai – mažybiniai, maloniniai žodžiai. Jie suteikia kūriniai švelnų, malonų koloritą.

Naujas ratelis,

Šilko kuodelis,

Detektyvas – literatūros kūrinys, kino ar televizijos filmas apie seklius, nusikaltimų aiškinimą.

Detektyvinė literatūra – seklių darbą vaizduojanti literatūra.

Dialektizmas (tarmybė) – vietinės tarmės žodis, posakis; tarmybė.

Dialogas – kalbinės personažų komunikacijos forma literatūros kūrinyje; dramoje – pagrindinė ir svarbiausia gyvenimiškos kalbos meninė raiška, atliekanti informacinę, charakterizuojančią ir dramatiškąją

(veiksmo plėtotės) funkcijas; literatūros žanras; eiliuotas ar prozos kūrinys, parašytas dviejų subjektų pokalbio forma.

Didaktinė literatūra – įvairių rūšių ir žanrų kūriniai, kuriuose meninės raiškos priemonėmis siekiama auklėjamųjų ir šviečiamųjų tikslų (pamokomojo, moralizuojančio turinio kūrinys).

Dienoraštis – datuoti užrašai, fiksuojantys dienos įvykius, pastebėjimus, išgyvenimus; pasakojimo forma ir pasakojimo žanras. Dienoraštis rašomas sau. Tuo jis skiriasi nuo kitų literatūros žanrų. Vaizdai čia siejami asociacijų pagrindu. Tai labai intymus kalbėjimas. Dienoraščiui patikimos didžiausios paslaptys. Rašytojai kartais kūriniai pasirenka dienoraščio formą, jei nori parodyti personažą tokį, koks jis pats su savimi, be kaukės.

Dinamizmas – judrumas, kintamumas, veiksmingumas; literatūros kūrinio ypatybė, kai veiksmas arba lyrinis vyksmas sparčiai keičiasi, plėtojasi.

Diskursas – pokalbis ar diskusija filosofine, politine, religine, literatūrine ar pan. tema; mokslinis veikalas, traktatas; lingvistikoje diskursas reiškia bet kokią kalbos atkarpą, didesnę nei sakiny. Šiuo atžvilgiu diskursas ir teksto sąvokos dažnai vartojamos kaip sinonimai. Diskursu laikoma bet kokia kalbinė veikla – eilėraštis, Biblijos komentaras, laikraščio vedamasis ar tostas; moderniose kultūros teorijose diskursu vadinamos ir kitos, ne žodinės, raiškos (filmas, reklama, muzikos kūrinys, ritualas). Dar platesne reikšme diskursu vadinamas bet kokiai socialinei veiklai būdingų pasakymų, teiginių (ir žodinių, ir išreikštų kita, pvz., vizualine ar gestų kalba) visuma (medicinos diskursas, teisės diskursas, politinis diskursas ir pan.).

Diskusija – viešas kurio nors klausimo, problemos aptarimas, svarstymas susirinkime, spaudoje; ginčas.

Dokumentinė literatūra – faktais ir menine išmone grindžiami kūriniai.

Drama – literatūros kūrinys, parašytas dialogo ir monologo forma, skirtas scenai. Drama – žmonių konfliktų, nesutarimų vaizdavimas. Perkeltine reikšme *didelė, moralinių kančių teikianti nelaimė, sukrečiantis įvykis*.

Dramatizmas – literatūros kūrinio veiksmo įtampa, konflikto rimtumas; perkeltine reikšme *įtemta padėtis, labai komplikuotos aplinkybės*.

Dramaturgas – kūrinio, parašyto dramine forma, autorius.

Dramaturgija – dramine forma parašyti rašytojo kūriniai.

Draminė pasaka – inscenizuota, vaidinti teatre skirta pasaka.

E

Egzistencializmas – XX a. filosofijos kryptis, skelbianti, kad asmuo gali laisvai rinktis, todėl ir atsakingas už savo veiksmus.

Egzodas – žmonės, dėl karo, represijų išsikėlę gyventi į kitas šalis; išėjimas; sen. graikų tragedijų paskutinis choro numeris; baigiamoji atomazginė dramos dalis; paskutinis autorių išėjimas į sceną.

Egzodo literatūra – išėjimo literatūra.

Eilėdara – eiliuotos kalbos garsinė sandara – ji pasako, kaip skamba eilėraštis; paaikškina, kuo skiriasi eilėraščio ir prozos kūrinio skambėjimas, kas bendra ir skirtinga atskirų eilėraščių intonacijoje.

Eilėraščio instrumentuotė – tikslinga garsinė teksto organizacija.

Eilėraštis – labiausiai neapibrėžtas, universaliausias lyrikos žanras, dominuojantis nuo romantizmo laikų.

Eilėraštis proza – neeiliuotas nedidelės apimties lyrikos kūrinys. Tai tarpinė forma tarp poezijos ir prozos.

Eilės – vienodai ritmiškai organizuota, ryškiai emocinio pobūdžio kalba; eilėraštis, eilėraščiai.

Eiliuota kalba – vienodai ritmiškai organizuota kalba; eilėmis parašytas tekstas.

Eilėtyra – literatūrologijos šaka, tirianti eilėdarą.

Eilutės – tokie kalbos vienetai, kurių kaita pirmiausia išryškina ritmo metriškumą. Eilutė yra pagrindinis eiliuotos kalbos metroritminis vienetas, ji pasižymi intonaciniu vieningumu. Dėl to ji ir grafiškai fiksuojama kaip savarankiška kalbos atkarpa.

Tekėjo mėnuo. Iš kalnų

Žiedai kvėpėjo jazminų... (Maironis)

Ekskursas – nukrypimas nuo pagrindinės temos ar objekto; pagrindinės temos papildymas šalutiniais dalykais.

Ekspozicija – kūrinio pradmė – veiksmo aplinkybių, konflikto jėgų parodymas.

Ekspresija – kalbos, reiškinių, kūrinio išraiškingumas.

Ekspresionizmas – XX a. avangardistinė Vakarų Europos meno srovė, kilusi I pasaulinio karo išvakarėse vokiečių dailėje ir literatūroje kaip nevilties ir protesto išraiška. Sutelkė dėmesį į vidinę žmogaus įtampą, kuri sprogdina išorinio determinizmo logiką, rišlų pasakojimą, sakinio punktuaciją. Katastrofiškoje pasaulio

griūtyje išyra vizualus daikto ir žmogaus vientisumas, todėl mene, ekspresionistų supratimu, turi įsigalėti intensyvaus ritmo valdomos kintančių linijų, geometrizuotų vaizdų, disonansiškų samplaikų, brutalaus suprastinimo ir rėkiančio plakatiškumo kompozicijos, reiškiančios maištaujančio kūrėjo antikonformizmą.

Ekspresyvus, ekspresyvumas – išraiškingas; išraiškingumas, gyvumas.

Ekspromptas – be pasirengimo sakoma kalba, kuriamas ar atliekamas kūrinys.

Ekstazė – didžiausio emocinio pakilumo, susižavėjimo būseną, kuriai būdinga sumažėjusi savikontrolė.

Elegija – rimto turinio, susimąstymą reiškiantis kūrinys, kuriame kalbama liūdno prisiminimo ar skundo tonais; kilusi iš laidotuvių raudų.

Elektroninis diskursas – stilistinė kalbos atmaina – bendravimas internetu.

Elipsė – stilistiškai motyvuotas numanomų sakinio dalių praleidimas.

Katinas į namus – pelės į kampus. (flk.)

Gerą žodį girdi vienas žmogus, o pikta – šimtai. (flk.)

Elitinė literatūra – literatūros tekstai, skirti išmanančiam literatūrą skaitytojui, gebančiam juose išvelgti antrąjį planą, skaityti jų potekstę.

Enciklopedija – mokslinis informacinis leidinys, kuriame abėcėlės tvarka arba temų tvarka pateikiama įvairių sričių svarbiausių žinių santrauka.

Epas – bendras pasakojamosios literatūros pavadinimas. Pagrindinė literatūros rūšis greta lyrikos ir dramos. Šiuolaikinė literatūrologija skiria eiliuotąją epiką (didžiosios poemos) ir prozinę epiką (romanas, apysaka, novelė).

Epifora – paskutinių sakinio, eilutės posmo žodžių ar junginių kartojimas.

Kur gėlynai žydi – ten ir aš.

Kur drugeliai žaidžia – ten ir aš. (S. Nėris)

Epigrafas – žinomo literatūros veikalo, liaudies dainos ar pasakos citata, įrašyta kūrinio ar jo dalies pradžioje, naudojama kaip atramos taškas vaizdų plėtotei, pasakojimo toną ženklintis kamertonas, pagrindinę idėją reziumuojanti išvada.

Epigrama – aforistinio tipo kūrinys, pagrįstas sąmoju, paradokso logika, netikėtu baigmės smūgiu.

Epilogas – baigiamoji kūrinio dalis po atomazgos.

Epinė poema – eiliuotas pasakojamasis kūrinys, kuriame vaizduojami įvykiai yra susiklostę į fabulą, turinčią aiškią pradžią ir pabaigą, o jos grandis sieja tvirti priežastiniai ryšiai.

Epinis – būdingas epui, pasakojamasis, plačiai, su detalėmis vaizduojantis įvykius.

Epistolinė literatūra – laiškų formos literatūra.

Epitafija – epigramos atmaina, glaustas, dažnai eiliuotas įrašas antkapyje; mirusiam asmeniui ar pražuvusiam dalykui skirtas paprastai eiliuotas lyrinis filosofinis, aforistinis kūrinys.

Epitetas – asmenį, daiktą, veiksmą, ypatybę meniškai apibūdinantis žodis.

Prie jos kojų slidžiai

Prisiglaudus staiga

Sudejavo gūdžiai

Kruvinoji banga. (S. Nėris)

Epizodas – siužeto įvykis, turintis savarankišką reikšmę.

Epocha – žmonijos raidos laikotarpis, išskiriamas pagal labai svarbius ir savitus visuomeninio gyvenimo, mokslo bei meno reiškinius: Antika (1250 pr. Kr.–V a.), Viduramžiai (V a.–XIV a.), Renesansas ((XV a.–XVII a.), Barokas (XVI a. pab.–XVIII a. I pus.), Klasicizmas (XVII a.–XVIII a.), Švietimo epocha (XVIII a. I pus.–XIX a.), Naujaisieji laikai (XX a.–XXI a.).

Epopėja – didelis daugiaplanis romanas ar romanų ciklas, kuriame reikšmingų istorinių įvykių fone tikroviškai vaizduojamas visuomenės gyvenimas.

Erdvė – viena pagrindinių materijos būties formų, kuriai būdingi tįsumas, struktūra, elementų sambūvis ir sąveika. Literatūros mokslo kategorija, perimta iš filosofijos, taikoma pasakojimo meno struktūroms; epikas siekia sukurti iš žodžių įsivaizduojamus erdvinius tūrius, sudaryti tolio ir artumos, aukščio ir gylis iliuzijas. Ji gali būti tikroviška ar pasakiška, konkreti ar abstrakti, natūrali ar dirbtinė, žmonių ar daiktų, gamtos ar kultūrinė ir t. t. Kiekviena erdvė turi savo gyventojus ir savo elgesio taisykles.

Esė – tekstas, kuriam būdingas mokslinio, publicistinio ir meninio stiliaus elementų jungimas. Nors esė struktūra gana laisva, tačiau vis dėlto būtinos tokios dalys: įžanga (problemos kėlimas, suintrigavimas), temos plėtojimas (problemos skaidymas dalimis, argumentacija, jos parėmimas citatomis, vaizdiniais), išvados (pagrindinis akcentas).

Eseistas – esė rašantis autorius.

Eseistika – kurio nors autoriaus, šalis, laikotarpio esė visuma.

Estetika – filosofinė disciplina, kurios tyrimo objektas yra grožis ir menas.

Estetinė kalba – daiktų, procesų bei ženklų visuma, žadinanti ir skatinanti įvairias pajautas – subtilų grožio suvokimą, gilius, intensyvius išgyvenimus.

Estetiniai jausmai – emocijos, kurias mums sukelia realūs ir idealūs (vaizduotės sukurti) daiktai.

Estetinis pasigėrėjimas – emocijos, kurias mums sukelia gamtos ir meno kūrinių grožio suvokimas.

Estetinis skonis – išugdytas ar įgimtas gebėjimas suprasti, vertinti grožį ir meną, gėrėtis jais ir nepainioti jų su kitomis vertybėmis.

Estetizmas – daugiaprasmiškas terminas, reiškiantis ir žmogaus pažiūrą, pervertinančią grožį bei estetines vertybes, ir modernistinio meno srovę, suabsoliutinusią meno kūrinio autonomiškumą, atskyrusią jo estetinį vertingumą nuo dorovinio turinio.

Etiketą – elgesio taisyklės ir formos, viešojo laikysena, manieras.

Etnografija – tautų, etninių bendrijų materialinės ir dvasinės kultūros faktų rinkimas, aprašymas, kaupimas.

Etnologija – mokslo šaka, tirianti bendruosius tautų kultūros raidos dėsnius.

Eufemizmas – žodis ar posakis, vartojamas šiuurkščiam ar nešvankiam žodžiui, posakiui pakeisti.

Eufonija – garsų darna – grožinės kalbos ypatybė, kurią sudaro jos skambėjimo grožis ir natūralumas.

Ezopinė kalba – perkeltinių prasmų stilistika, užšifruojanti priešingas esamam režimui idėjas metaforų, aliuzijų, parafrazių priemonėmis bei nutylėjimo pauzėmis, konstruojanti dvilypį kūrinio planą, aiškų visuomenei ir neįkandamą cenzūrai. Būdinga totalitarizmo šalių literatūroms.

Ezoterinis – slaptas, paslaptingas.

F

Fabula – nuoseklus kūrinyje vaizduojamų įvykių išdėstymas. Ji sudaro siužeto pagrindą (kartais su juo sutampa).

Fantastika – kas pramanyta, vaizduotės sukurta; vaizduotės sukurti neįprastų, dažnai antgamtinių reiškinių vaizdai; ko nors kilmės aiškinimai, sudarantys mitų, sakmių, padavimų pagrindą; mokslo laimėjimais grindžiamos ateities vizijos mokslinės fantastikos kūrinuose.

Fantastinė literatūra – literatūros kūriniai, kuriuose neegzistuojantys arba dar neatrasti, neišaiškinti reiškiniai, objektai ar ištisi pasauliai aprašomi tarsi iš tiesų egzistuojantys.

Farsas – viduramžių komedijos tipas, satyrinio arba juokaujamo turinio nedidelės apimties drama ar vaidinimas, pagrįstas anekdotiška situacija, dinamišku veiksmu, su šaržuotais personažais, kuriems būdingi storžieviški pokštai, bravūriškos išdaigos. Susiformavo XII-XIII a. Prancūzijos miestų kultūroje, klestėjo XIV-XVI a. kaip pramoginis misterijų intarpas.

Fatališkas – neišvengiamas, likimo nulemtas.

Fatalizmas – pažiūra, kad visa, kas vyksta pasaulyje, yra nulemta būtinybės, kad gamtoje ir istorijoje laisvės nėra.

Feminizmas – judėjimų dėl politinio, socialinio, kultūrinio moters statuso pakeitimo visuma. Išskiriamas liberalusis, marksistinis, egzistencinis, radikalusis, postmodernusis, postkolonijinis, ekofeminizmas ir t. t. Juos vienija moterų subordinacijos pripažinimas ir siekimas ją panaikinti.

Figūriniai tekstai – tekstai, grafiškai išdėstyti taip, kad įgytų tam tikrus vizualiai suvokiamus pavidalus, primenančius realių ar simbolinių objektų (piramidės, obelisko, rombo, žvaigždės, kryžiaus, bažnyčios ir kt.) siluetus.

Filosofinė lyrika – lyrikos tipas, pagrįstas pasaulėžiūros problemomis, vadinamosiomis „amžinomomis temomis“, mąstymo, įsimąstymo, apmąstymo kalbinėmis procedūromis, siekiančiomis apibendrinimo. Vadinama ir kitais terminais: idėjų lyrika, reflekyvinė lyrika, intelektualinė lyrika, minties lyrika, metafizinė lyrika.

Finalas – paskutinė, baigiamoji scena draminiame veiksmo.

Folkloras – meninė liaudies kūryba.

Fonika – estetiškai aktualizuotų eiliuotos kalbos garsų sistema; eilėtyros šaka, tyrinėjanti kalbos garsų artikuliacinių ypatybių (realizuotų fonemų) estetinę reikšmę. Fonika glaudžiausiai susijusi su kalbos prigimtimi. Kiekvienoje kalboje tos pačios fonemos turi skirtingas estetines galimybes, nes nevienoda yra garsinė tos pačios reikšmės žodžių sandara, jų etimologija, vartojimo kontekstai, ryšys su įvairiomis tautos gyvenimo ir kultūros sritimis. Dėl to kiekvienos tautos žodis, o kartu ir vieni ar kiti garsų junginiai sukelia specifines asociacijas, subtilius emocijų, vaizdinių ir prasmės niuansus, kurių neįmanoma perteikti kita kalba. Šia prasme fonika yra metrikos priešybė. Metrika yra daugiau internacionalinio, fonika – daugiau nacionalinio

pobūdžio. Fonikai priklauso eufonija, instrumentuotė bei orkestruotė, aliteracija, asonansas, konsonansas, onomatopėja.

Formalizmas – nustatytų formų smulkmenišką laikymą, pedantiškumą.

Fragmentas – nedidelė visumos dalis; teksto ištrauka.

Frazė – baigtą mintį reiškiantis žodžių junginys, posakis.

Frazeologija – kalbotyros šaka, tirianti kurios nors kalbos frazeologizmus; frazeologizmų visumą.

Frazeologizmas – pastovus vientisos reikšmės vaizdingas žodžių junginys.

lupti vēžius – gēdytis

nukabinti nosį – nusiminti

prikąsti liežuvį – nutilti

Funkcinis stilius – istoriškai susiformavusi bendrinės kalbos atmaina, kurios ypatybes bei specifiką lemia vartojimo sritis, turinys ir funkcija.

Futurizmas – avangardinė XX a. pr. meno srovė, neigusi praeities kultūrą, skelbusi technikos kultūrą.

G

Garsažodžiai – žodžiai, tiesiogiai perteikiantys garsus.

trakšt – trakštelėti,

cypt – cyptelėti,

gaga – gagenti

Garsų pamėgdžiojimas – smulkiosios tautosakos žanras, gamtos ir darbo garsų imitacijos.

Geltonoji spauda – periodiniai ir neperiodiniai, dažniausiai pramoginiai leidiniai, skirti nereikšmingam, neišlavinto skonio, primityvaus mąstymo skaitytojams.

Genealogija – giminės, šeimos kilmės istorija.

Genealoginis medis – tam tikros žmonių giminės istorinės raidos grafinis vaizdas, sudaromas iš genealogijos duomenų.

Giesmė – konfesinio pobūdžio eiliuotas kūrinys, bažnytinės liturgijos dalis, vienas iš bažnytinės literatūros žanrų. Dažniausiai skirtas vokaliniam atlikimui (solo, choro, pritariant instrumentais) bažnyčioje per pamaldas arba atliekant įvairias apeigas tiek bažnyčioje, tiek už jos.

Eiliuotas epinis kūrinys, poema arba jos dalis (pvz., M. Husoviano *Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*, 1523; Baranausko *Kelionė Petaburkan*). Kartais eilėraščio sinonimas (pvz., Strazdo „Giesmė apie siratas“).

Giesmių giesmė – viena iš *Senojo Testamento* knygų, nežinomo autoriaus lyrinės poezijos ciklas hebrajų kalba.

Giesmynas – religinių giesmių rinkinys, kuriame spausdinami giesmių tekstai su melodijomis arba be jų.

Gotika – vėlyvųjų viduramžių Europos architektūros ir dailės stilius.

Gotikinis romanas – siaubo romano atmaina.

Greitakalbės – greitai tariami žodžiai, į kuriuos nesutelkiamas dėmesys.

Geri vyrai geroj girioj gerą girą gėrė.

Kupeta su kupetaite ir pakupetys su kupetvieta.

Groteskas – vaizdavimo būdas, pagrįstas netikėtais grožio ir bjaurumo, juoko ir baisumo, tikrovės ir fantazijos deriniais.

Grožinė literatūra – meno sritis, kurios skiriamasis bruožas yra gyvenimo vaizdavimas žodžiu; žodžio menas.

H

Hegzametras – metrinio eiliavimo forma, kai eilutė susideda iš šešių pėdų – daktilių ir spondėjų.

Vyrą pašlovink, Mūza, || per negandus ėjusį drąsiai, ||

Vėtrų blaškytą ilgai, || kai šventąją Troją išgriovė. ||

Daugio žmonių miestus jis aplankė, || jų papročius matė ||

Ir vandenynuos plačiuos || su pavoju mi rungės ne kartą ||

Dėlei gyvybės savos || ir dėl bendražygių grįžimo. || (Homerą)

Herojinis epas – plačios apimties kūrinys, dažniausiai eiliuotas, bylojantis legendinių arba istorinių herojų žygius svarbiu tautai istorinių lūžių laikotarpiu.

Herojus – pagrindinis literatūros kūrinio, teatro spektaklio ar filmo veikėjas.

Himnas – poezijos žanras, iškilminga giesmė.

Hiperbolė – posakis, kuriuo nepaprastai perdedama, siekiant didesnio įspūdžio.

Nenusileis nè per aguonos grūdą. (fl)

Šimtą kartų reikės sakyti? (šnek.)

Homonimai – žodžiai, vienodai skambantys, bet skirtingos reikšmės.

Humanizmas – pažiūrų sistema, žmogų laikanti didžiausia vertybe.

Honoraras – atlyginimas autoriui už jo kūrinio paskelbimą ar kitokį panaudojimą.

Humoras – palankus, neįžeidžiantis pajuokimas; pajuokavimas, pašaipą. Kartais rašytojas, pajuokaudamas apie visiems šventus ar neliečiamus dalykus siekia meninių tikslų, nori labiau paveikti skaitytoją (suiriguoti, sugluminti ar priversti susimąstyti). Toks juokavimas yra vadinamas juoduoju humoru.

Humoreska – literatūros žanras, kuriam priskiriami trumpi komiški kūriniai, paprastai parašyti proza.

Humoristas – humoreskas kuriantis rašytojas, humoreskų autorius; žmogus, linkęs į humorą.

Humoristika – kurio nors autoriaus, šalies, laikotarpio humoristinių literatūros kūrinių visuma.

I

Įasmėninimas – asmens ypatybių suteikimas daiktams, gyvūnams ar sąvokoms.

Idealas – galutinis siekimų tikslas, visiška tobulybė.

Idealistas – žmogus, kuris vertindamas, suvokdamas ir pažindamas pasaulį vadovaujasi savo norais ir troškimais, neatsižvelgdamas į realias aplinkybes ir sąlygas, svajotojas.

Idealizavimas – per daug geras vertinimas, tik teigiamų ypatybių kėlimas.

Idėja, arba **Pagrindinė mintis**, – vadovaujamoji kurio nors darbo mintis, pagrindinė veikalo mintis (kaip tą reikšmę vertina, ką laiko reikšminga, kas gerai arba kas darytina, kad būtų gerai). Idėjų kūrinys gali būti ne viena: pagrindinė ir šalutinė. Idėjos nėra vien racionalus dalykas, jos dažnai susijusios su tam tikru emociu nusiteikimu: pritarimu, simpatija, susižavėjimu ar pašaipą, panieką, įtūžiu ir pan.

Idilė (pastoralė, bukolika) – nedidelis lyrinio aprašomojo pobūdžio, giedros nuotaikos kūrinys, vaizduojantis kaimo buitį, gamtą, meilę.

Idioma – pastovus, vaizdingas žodžių junginys, kurio reikšmė nesutampa su atskirai paimtų dėmenų reikšmėmis.

dėti į akį – miegoti

griežti dantį – nirsti

molio Motiejus – apsilaidėlis

pramušta galva – aistra

Įkvėpimas – kūrybinio pakilimo būseną, didžiausio įtempimo momentą kūrybiniame darbe, kai ypač aiškiai veikia sąmonė rašytojo, reiškiančio savo idėją, savo sumanymą gyvenimiškais paveikslais, meniniais vaizdais, kuriuos, remdamasis sukauptais stebėjimais, jis sukuria savo vaizduote.

Iliustracija – knygų grafikos kūrinys, fotografija, piešinys, schema, brėžinys, puošiantis, paaiškinantis arba papildantis tekstą.

Impresija – įspūdis, subjektyvus išgyvenimas; meno kūrinys, perteikiantis asmenišką įspūdį, nuotaiką.

Impresionizmas – meno srovė, atsiradusi XIX a. II pus. prancūzų tapyboje; įteisingo tiesioginio regimajį įspūdį, trumpalaikių pojūčių fiksavimą, subtilius spalvų niuansus, fragmentišką kompoziciją, pagrįstą iracionaliu mąstymu ir improvizuota melodika.

Improvizacija – kūrimas iš karto atliekantis.

Inscenizacija – nedraminio literatūros kūrinio pritaikymas vaidinti; inscenuotas kūrinys, įgyjantis pjesės formą, labai nutolęs nuo pirminio kūrinio, laikomas savarankiška pjesė ar scenarijumi.

Instrumentacija – įvairus žodžių grupavimas norint pabrėžti žodžio skambesį tekste, pasiekti estetinį efektą. Kartu praplečiamos ir žodžio semantikos galimybės. Pagrindinės instrumentavimo priemonės yra fonetinės figūros (aliteracija, asonansas, onomatopėja), rimas.

Intarpai – tekste įterpti kito žanro kūriniai ar jų ištraukos.

Interpretacija – prasmės aiškinimas; meno kūrinio saviškas atlikimas.

Intertekstualumas – teksto ryšys su kitais tekstais (pvz., Jameso Joyce'o Ulisas su Homero Odiseja ar Algimanto Mackaus eilėraščio „Triumfališkoji“ su Dylano Thomo eilėraščiu „Ir nebus mirties karalijos“).

Interviu – XX a. spaudoje, radijuje ir televizijoje paplitusi komunikacijos forma, tampanti savarankišku publicistikos bei literatūros žanru.

Intonacija – žmogaus kalbos tonas, kurį nulemia balso pakėlimo ir nuleidimo kaitaliojimas.

Intuicija – nuojauta, gebėjimas nuspėti ateities įvykius; kūrybiška vaizduotė.

Intriga – siužetinio kūrinio struktūros elementas: prieštaringų veiksmo aplinkybių susikirtimas ir aktyvi (dažniausiai slapta) priešišku veikėjų veikla, kuri lemia veiksmo eigos posūkius ir žadina skaitytojo susidomėjimą, smalsumą.

Inversija – įprastinės žodžių tvarkos keitimas sakinyje, norint stilistiškai išskirti bei pabrėžti vieną ar kitą jo dalį.

Krūmus ir girias linksmas jau giltinė suka,

Ir grožybes jų gaišin draskydama vėtra. (K. Donelaitis)

Įrėminimas – teksto pradžioje pavartoto žodžio, frazės pakartojimas teksto pabaigoje.

Ironija – paslėpta sąmojinga pašaipa, pasityčiojimas. Tai yra komiškumo forma, kuri pasakymui suteikia priešingą reikšmę. Ironija visada siejasi su apsimetimu: paliekama galimybė jos neįžvelgti ir pasakymą suprasti tiesiogiai.

Istorinė literatūra – kūriniai, atspindintys istorinius įvykius ir visuomeninio gyvenimo reiškinius.

Istorinės dainos – dainuojamosios tautosakos žanras.

Istorinis kontekstas – praeities įvykių, idėjų, reiškinių atspindžiai literatūros tekste, padedantys jį interpretuoti, atskleisti jo unikaliąją prasmę.

Istorinis romanas – specifinis romano tipas, susiformavęs romantizmo epochoje.

Istorizmas – žodis ar žodžių junginys, kuriuo vadinamas senovinis, jau išnykęs daiktas ar reiškinys.

Išmonė – tai, ką sukuria žmogaus vaizduotė. Galima tai vadinti nekaltu melu, nes jis nekenksmingas, kol netampa blogu įpročiu. Meninės išmonės pagrindas – žmogaus emocijos, patyrimas.

Išvardijimas – stilistiniais tikslais vartojamų vienaarūšių sakinio dalių arba vienaarūšių sakinių eilė. Suteikia kalbai konkretumo, turtingumo. Ši priemonė būdinga tautosakai, ypač herojiniam epui. Naudojant išvardijimą, pasakojimas tampa ramus, lėtas.

Kas dirvas užarty, sėtų bei nuvalyty,

Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,

Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų. (K. Donelaitis)

J

Juodasis humoras – humoras iš nevilties, pasityčiojamas atsakas į žmogaus nedorybes ir egzistencijos beprasmiškumą.

Juodoji komedija – šiuolaikinės sceninės kūrybos žanras, komedija, pagrįsta absurdiškomis, groteskinėmis, net patologiškoms situacijomis.

K

Kalambūras – žodžių žaismas, pagrįstas tik garsiniu jų panašumu.

Boba už liežuvį gausi per liežuvį. (P. Cvirka)

Katarsis – vidinių konfliktų, įtampos sumažinimas juos išgyvenus (ypač per meną); dvasinis apsivalymas.

Katastrofizmas – civilizacijos žlugimo ir žmonijos pabaigos nuojautų išraiška, subrandinta pasaulinių karų ir masinių žudynių, atominio susinaikinimo ir biosferos užterštumo grėsmės, davusi pagrindą intelektualiniams sambūriams ir idėjinei stilistinei literatūros kryptčiai.

Kirtis – vieno kurio skiemens išryškinimas, stipresnis ištarimas žodyje.

Klasicizmas – sekimas Antikos graikų ir romėnų literatūra kaip tobulumo etalonu. Plačiaja prasme – Europos literatūrų raidos epocha, prasidėjusi Renesansu ir trukusi iki romantizmo. Tarpiniai šios raidos etapai: Barokas (XVII a.), Klasicizmas siaurąja prasme (XVIII a.), rokoka (XIX a. I p.). Etapai be griežtesnių ribų, susipynę, įvairuojantys pagal šalis.

Klasika – senovės graikų meno laikotarpis; reikšmingi, visų pripažinti labai meniški kūriniai.

Klasikas – pasižymėjęs, pripažintas meno, mokslo veikėjas.

Katekizmas – glaustas krikščionių tikybos vadovėlis, vienas iš bažnytinės literatūros žanrų.

Kodas – ženklų sistema, kurios pagrindu gali būti kuriami pranešimai. Literatūros moksle dažniausiai kalbama apie mitologinį kodą, kuriuo remiasi tautosakos kūrinių logika, ir istorinį, kultūrinį kodą. Kodas dažniausiai išryškėja kūrinių pradžioje.

Koloritas – spalvingumas, savitumas.

Komedija – dramos žanras, kuriame juokingai vaizduojamos žmonių ir visuomenės ydos, smerktini papročiai.

Komentaras – kūrinio arba atskirų jo vietų bei frazių aiškinimas.

Komiksas – gausiai iliustruotas, nuotykinis humoristinis pasakojimas, kurį sudaro serija siužetinių piešinių su minimalios apimties dialogų tekstu.

Komiškoji literatūra – kūriniai, kuriems būdingas komizmas.

Komizmas – juokingumas, žaismingumas.

Kompozicija – kūrinio sandara, jo sudaromųjų dalių išdėstymas, įvykių išdėstymo tvarka. Pirmiausia tai išorinė kūrinio pusė: dramos suskirstytos veiksmas, prozos kūriniai – dalimis, skyriais, pastraipomis, poezijos – posmais. Grupavimas apima ne tik išorinę teksto sandarą, bet ir patį vaizduojamąjį pasaulį.

Pagal elementų jungimo laipsnį skiriama uždara ir atvira kompozicija. Uždara vadinama tokia, kurios elementai tvirtai tarpusavyje sujungti, o kūrinio pradžia ir pabaiga aiškiai pabrėžiama. Jei pradžioje ir pabaigoje pasikartoja tas pats sakiny, tokia kompozicija vadinama žiedine. Atvirai kompozicijai būdingas fragmentiškumas, jungčių laisvumas. Kūrinys pradedamas ir baigiamas taip, jog atrodo tartum visumos dalis. Jis dažniausiai baigiasi abejojimo, klausimo, nutylėjimo intonacija.

Moderniajai literatūrai būdingas asociatyvus mąstymas bei vaizdų komponavimo principas. Vieniems skaitytojams tai labai patinka, nes jie gali „įlįsti į pasakotojo kailį“, kitiems sunku sekti pasakotojo mintį.

Konfliktas – veiksmą plėtojanti priešingybių kova.

Kontekstas – teksto ištrauka, iš kurios tiksliai suprantama į ją įeinančio žodžio arba sakinio reikšmė. Kontekstas yra teksto aplinka. Juo tikriname prielaidas, ką reiškia vienas ar kitas įvaizdis.

Kontrastas – ryškus priešingumas, priešingybė.

Kosmopolitizmas – ideologija, priešinga patriotizmui, atmetanti nacionalines tradicijas ir nacionalinę kultūrą.

Kreipinys – žodis ar junginys, kuriuo kreipiamasi.

Kriptonimas – slapyvardis, sudarytas iš vardo ir pavardės, pavardės ir slapyvardžio, slapyvardžio pirmųjų raidžių derinio arba šiaip parinktų raidžių.

Kritika – naujų meno kūrinių nagrinėjimas ir vertinimas.

Kronika – chronologinis įvykių aprašymas.

Kubizmas – XX a. pr. modernistinė dailės kryptis.

Kulminacija – didžiausio įtempimo, pakilimo momentas kūrinyje.

Kultūra – visa, kas sukurta visuomenės fiziniu ir protiniu darbu; išsiauklėjimas, išprusimas.

Kupletas – juokingo turinio daina, atliekama estradoje ar operetėje, su pasikartojančiu priedainiu.

Kūrinys – kuriamasis darbas, kūryba; kas sukurta.

Kūrinys – kas sukurta, kūrybos vaisius.

Kūrinio kalba – poetinės leksikos, sintaksinių, fonetinių, semantinių figūrų, kitų meninės raiškos priemonių visuma.

Kūrinio erdvė – erdvė, kurioje vyksta pasakojamosios istorijos veiksmas ar lyrikos kūrinio lyrinis vyksmas. Kūrinio erdvės gali būti *apibrėžtos, neapibrėžtos, konkrečios, abstrakčios, vertikalios, horizontalios, tikroviškos, sąlygiškos, fantastinės, mitinės, mistinės, virtualios, vientisos, suskaidytos, užpildytos, tuščios, panoraminės, vidinės, išorinės, makropasaulis, mikropasaulis* ir kt.

Kūrinio laikas – pasakojamosios istorijos įvykių ar lyrikos kūrinio lyrinio vyksmo laikas. Kūrinio laikas gali būti *abstraktus, konkretus, istorinis, ciklinis, realus, prisiminimų, buities, būties, įsivaizduojamas, mistinis, transcendentinis, virtualus, neišryškintas, inversinis*.

Kurtuazinė literatūra – Viduramžių epochos Vakarų Europos literatūra.

L

Laikas – tai veiksmo trukmė. Jis gali lėkti žaibiškai ir slinkti labai lėtai, gali ir visai sustoti. Laikas gali būti istorinis (realus) arba mitinis (pasakiškas, sakmiškas). Mitinis laikas sukasi ratu (metų ciklas), o istorinis juda tiesia linija (istoriniai įvykiai) iš praeities į dabartį. Jei pasakotojas sugrįžta į praeitį, tai retrospektyvus vaizdavimas.

Laipsniavimas – tai žodžių ar sakinių išvardijimas tokia seka, kuri kelia stiprėjimo ar silpnėjimo įspūdį.

Kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės,

Katry čiulbančių taip ramu klausytis? (A. Baranauskas)

Laisvosios eilės – eiliavimas be aiškaus metro.

Laiškas – seniausia žmonių bendravimo raštu forma, žinoma nuo XVIII a. pr. Kr. Egipte, susikūrusi savo etiką ir stilistiką, svyruojančią nuo oficialaus pranešimo iki intymaus tono.

Lakonizmas – minčių išdėstymo trumpumas, aiškumas, glaustumas.

Legenda – pasakojamasis mitinio ar religinio siužeto literatūros arba tautosakos kūrinys.

Leidiny – išleistas spaudinys – knyga, laikraštis, žurnalas, brošiūra.

Leitmotyvas – pagrindinė mintis, dažnai kartojama ir pabrėžiama.

Lema – viena iš sudedamųjų literatūrinės emblemos dalių, glausta frazė, kartais vienas žodis, suvokiamas kaip užuomina apie autoriaus pageidaujamą interpretaciją.

Libretas – operos, operetės žodžiai (tekstas); baleto veiksmo aprašymas.

Lietuvos metraščiai – Viduramžių ir Renesanso prozos žanras. Istoriniai anoniminiai kūriniai, kuriuose dėstoma LDK istorija. Rašyti rusėnų k.; esama XV-XVI a. jų fragmentų bei vertimų į lotynų ir lenkų k.

Lyra – Antikos epochos styginis muzikos instrumentas, poetinės kūrybos ir įkvėpimo simbolis.

Lyrika – poezija, reiškianti autoriaus išgyvenimus, mintis, jausmus.

Lyrikas – poetas, lyrikos kūrėjas.

Lyrinė poema – lyrikos žanras, didelės apimties eiliuotas kūrinys.

Lyrinis herojus – lyrinėje poezijoje asmuo, kurio išgyvenimai, mintys ir jausmai pavaizduoti eilėraštyje ir kurio vardu kūrinys parašytas.

Lyrinis vyksmas – išgyvenimo raida, vaizdų ir minčių kaita; lyrikos kūrinio ypatybė – lyrinio subjekto vidinių būsenų kaita, plėtotė. Lyrinis vyksmas – eilėraščio kompozicijos pagrindas.

Lyrizmas – meninio teksto nuoširdumas, švelnus jausmingumas.

Litanija – malda su pasikartojančiais kreipiniais.

Literatas – literatūros kūrinių autorius, rašytojas, kritikas.

Literatūra – rašytinių ir spausdintinių kūrinių visuma, raštija.

Literatūrinė įtaka – vieno rašytojo pažiūrų ir meninio vaizdavimo poveikis kito kūrybai.

Literatūrinis laiškas – literatūros kūrinys, parašytas kreipiantis į kurį nors asmenį arba asmenis.

Literatūrinis portretas – meninės raiškos priemonėmis piešiamas literatūros kūrinio veikėjo charakteris, asmenybės bruožai, išvaizda.

Literatūrologija – mokslo šaka, tirianti grožinės literatūros kūrinius, rašytojų kūrybą, literatūros istorinę raidą, literatūros vaidmenį visuomenės gyvenime.

Literatūros epocha – chronologiškai apibrėžta literatūros istorijos dalis, kuriai būdingi saviti kūrybos bruožai ir literatūrinės tradicijos.

Literatūros istorija – literatūros mokslo šaka, kurios objektą sudaro istorinė chronologinė senosios raštijos ir vėlesnės grožinės literatūros srovių, žanrų, stilių raida bei rašytojų vieta ir vertė šioje raidoje.

Literatūros kritika – gyvenamojo meto grožinės literatūros kūrinių nagrinėjimas, aiškinimas ir vertinimas.

Literatūros kryptis – bendrais estetiniais principais pagrįsta literatūros reiškinių visuma, kuriai būdingas kuriamo pasaulio modelio, tematikos ir problematikos panašumas, bendra kompozicinių, stilistinių ypatybių sistema, bendra pasaulėjauta, kultūrinių ir meninių tradicijų panašumas.

Literatūros kūrinio herojus – ryškių charakterio ir elgesio bruožų grožinės literatūros kūrinio veikėjas, atitinkamai susijęs su kitais vaizduojamais kūrinysve veikėjais ir gyvenimo reiškiniais.

Literatūros manifestas – idėjinių ir estetinių principų deklaracija, skelbiama besiformuojančios naujos srovės, judėjimo ar grupės vardu.

Literatūros muziejai – kultūros ir mokslo įstaigos, kurios kaupia, saugo, restauruoja, tiria, eksponuoja ir populiarina rašytojų kūrybą bei literatūrinių įvykių faktus.

Literatūros rūšis – stambios istoriškai susiklosčiusios literatūros kūrinių grupės.

Literatūros srovė – savo pažiūromis ir gyvenimo bei kūrybos supratimu bei vertinimu vienas kitam artimų istoriškai apibrėžto laikotarpio rašytojų kūrybinis bendrumas.

Literatūros teorija – literatūros mokslo šaka, kurios tyrimo tikslai – atskleisti ir aprašyti bendruosius literatūros esmės, genezės, funkcionavimo, tipologijos bei suvokimo dėsningumus.

Literatūros tipas – literatūros kūrinių skirstymo pagal tematiką ir turinio pobūdį vienetas.

Literatūros žanras – literatūros kūrinių skirstymo pagal sandaros ypatybes vienetas.

Litotė – vaizduojamojo dalyko sumažinimas, sumenkinimas.

Atriekė riekele,

Kaip klevo lakštelį...

M

Malda – tam tikras kalbamas ar skaitomas tekstas, kuriuo kreipiamasi į Dievą ar šventąjį; tokio teksto kalbėjimas ar skaitymas.

Meditacija – apmąstymas, pasinėrimas į savo mintis, gilaus susikaupimo būseną.

Meditacinė lyrika – apmąstymo dominavimas, visuomeninių klausimų sąsajos su žmogaus elgesio motyvais, sąžine.

Melodija – frazės, sakinio ar viso teksto dainingas skambesys.

Melodrama – dramatis kūrinys, kuriam būdinga aštri, tiesioginė gėrio ir blogio priešprieša, sentimentalumas, dinamiška, kupina efektingų posūkių fabula.

Meninė motyvacija – meninės raiškos, stiliaus priemonių naudojimo tekste pagrįstumas.

Meninė raiška – pasaulio ir visuomenės sanklodos, žmogaus vidinių būsenų, minčių ir jausmų vaizdavimas literatūros kūrinyje vartojant menines priemones.

Meninės priemonės – meninio teksto (kūrinio) kalbos raiškos, stiliaus ir poetikos elementai, kurie padeda išreikšti kūrinio idėją, atskleisti veikėjų charakterius, jų poelgių motyvaciją, jausmus ir mintis, veiksmo aplinkybes, sukurti tam tikrą atmosferą ar atspindėti lyrinio subjekto vidines būsenas.

Meninis savitumas – meno kūrinio meninių priemonių visuma, kūrėjo pasirinktas pasaulio vaizdavimo būdas, jo vizija; tai, kas daro kūrinį nepakartojamą ar išskiria jį iš kitų.

Meniškumas – svarbiausia grožinės literatūros ypatybė, skirianti ją nuo kitų gyvenimo atspindėjimo formų.

Meninė tikrovė – grožiniame kūrinyje aprašomi dalykai.

Metafora – tropas, grindžiamas koku nors panašumu, paslėptas palyginimas.

Minija čia daro *alkūnę*.

Ant gyvenvietės *nusileido* naktis.

Toliau už miško *baubė* ir dundėjo patrankos.

Metodas – pažinimo, tyrinėjimo būdas; tikrovės perteikimo būdas kūryboje.

Metonimija – tropas, kai reikšmė perkeliama remiantis loginiais daiktų ryšiais (vietos, priežasties – pasekmės, dalies – visumos it t. t.). Tai sudėtingos sąvokos keitimas paprasta, konkrečia: dažniausiai vietoj visumos pasakoma dalis.

Gerves padangėj girdėjau.

Subangavo sujudo visa *aikštė*.

Metraštis – chronologinis įvykių aprašymas.

Miniatiūra – mažos apimties, labai glaustas literatūros, muzikos ar scenos kūrinys.

Minklė – smulkiosios tautosakos žanras, mįslė, išreikšta klausimu, kurio atsakymas yra labai paprastas ir kartu netikėtas.

Mįslė – tautosakos rūšis, grupinių išminties ir sąmojo varžybų bei pramogavimo forma. Kiekviena mįslė susideda iš dviejų dalių: 1) vieno, kartais kelių sakinių apimties teiginio, dažniausiai vaizdingo ir ekspresyvaus, koduojančio vieną ar kelis daiktus ar reiškinius, kuriuos reikia atspėti, ir 2) spėjimo, dekoduojančio teiginyje užslėptą mintį. Koduoja (užmena) vienas asmuo, dekoduoja (įmena) – kitas.

Misterija – dramos veikalas bibline arba tautos likimo tema.

Mistika – tikėjimas paslaptinomis antgamtinėmis jėgomis, su kuriomis žmogus esą gali bendrauti.

Mitas – senovinis fantastinis pasakojimas apie antgamtinės būtybės, legendinius didvyrius ir pan.

Mitologija – mokslo šaka, tirianti mitus, jų esmę, kilmę, reikšmę; kurios nors tautos ar tautų grupės mitų visuma.

Modernizmas – XIX a. II pusės – XX a. naujoviškų meno krypčių teorija ir praktika, sukūrusi estetinių kriterijų, komponavimo ir stilistikos sistemą, kuri neigė tikrovės atspindėjimo funkciją, formavo kūrinį iš įvairių subloginio mąstymo lyčių, skelbė meno autonomijos šūkius, pradžioj turėjusius antiburžuazinio protesto, vėliau estetizmo reikšmę.

Modernioji literatūra – literatūros kūriniai, kuriems būdingos naujumo, šiuolaikiškumo idėjos.

Mokslinė literatūra – veikalai, žurnalai, straipsniai, kuriuose mokslškai tiksliai pateikiamas pasaulio vaizdas, pristatomi naujausi moksliniai tyrimai ir jų rezultatai.

Mokslinė fantastika – beletristikos rūšis, kurios pasakojimas grindžiamas mokslo prielaidomis, teorijomis ar socialinėmis utopijomis.

Monografija – mokslinis veikalas, skirtas išsamiam vienos temos, problemos, vieno autoriaus gyvenimo ir kūrybos tyrinėjimui.

Monologas – vieno veikėjo kalba, sakoma sau, kitiems veikėjams arba žiūrovams.

Moralas – dorovinis pamokymas, pasakėčios arba kito didaktinio kūrinio etinė išvada, ryškėjanti iš turinio arba tiesiogiai suformuluota teksto pabaigoje.

Motyvacija – turėjimas motyvų vienaip ar kitaip veikti, elgtis, kurti.

Motyvas – skatinamoji priežastis, veiksnys; veikimo pagrindas; mažiausias meno veikalo turinio, prasmės vienetas.

Moto – citata iš kito kūrinio prieš kūrinio tekstą, jo skyrių ar dalį ir susijusi su šio kūrinio esme ar idėja, pvz., Jurgis Baltrušaitis (1873-1944) prieš eilėrašį „Vakaro varpas“, skirtą Maironiui, parašė *moto* iš Edgaro Alano Po (Edgar Allan Poe; 1809-1849) kūrybos:

Hear the tolling of the bells –

Iron bells!

Girdi, ką byloja varpai,

Geležiniai varpai!

N

Natūralizmas – XIX a. paskutinių dešimtmečių meno kryptis, siekianti fotografinio tikrovės kopijavimo.

Negrožinė literatūra – tekstai, neturintys grožinei literatūrai būdingų bruožų – fabulos, lyrinio subjekto, lyrinio vyksmo.

Nekrologas – trumpas ar ilgesnis tekstas žmogaus mirties proga, apibūdinantis velionio gyvenimą, nusakantis jo reikšmę visuomenei bei kultūrai.

Neoklasicizmas – literatūros ir meno kryptis; iškilo XX a. 3-iajame deš., užsibrėžusi paneigti šizofrenišką asmenybę, įsitvirtinusią modernistiniame mene, ir su praeities menine kultūra atkurti ryšį, kurį bandė nutraukti maištaujantys avangardistai.

Neologizmas – naujas žodis naujam gyvenimo reiškiniui arba sąvokai; paties autoriaus sukurtas žodis.

Neoromantizmas – XIX a. pab.–XX a. pr. literatūros kryptis; terminas, dažniausiai vartojamas apibūdinti 1890-1920 antipozityvistinėms kūrybos kryptims, kritikuojančioms racionalizmą ir natūralizmą. Juo nusakomas literatūros, įgijusios realizmo ir modernizmo patirties, grįžimas prie romantizmo estetiko S.

Nihilizmas – nusistovėjusių sąvokų, principų, tradicijų, pažiūrų neigimas, nekeliant nieko teigiamo.

Nonsensas – toks mąstymo ir pasaulio matymo bei perkūrimo būdas, kai derinami visai nesusiję, nesuderinami dalykai, žaidžiama absurdiškomis, nieko nereiškiančiomis situacijomis ir užuominomis.

NOTA BENE – pastaba knygos, rašto, dokumento tekste ties ta vieta, į kurią norima atkreipti ypatingą dėmesį.

Novelė – trumpas prozos kūrinys, vaizduojantis vieną įvykį, pasižymintis vieninga veiksmo kryptimi, didėjančia įtampa ir efektinga pabaiga. Nuo panašios epinės formos – apsakymo – skiriasi griežtesne struktūra. Dažnai šie žanriniai giminaičiai tapatinami, nors pripažįstama, kad apsakymas – daugiau „pasakojimas“, novelė – „konstrukcija“. Galima sakyti, jog veiksmas koncentruojamas į vieną veikėją ar net epizodą.

Novelistas – novelių, apsakymų autorius rašytojas.

Nuotykinė literatūra – pasakojamosios literatūros rūšis su greitai besivystančiu veiksmu, kurį sudaro daugiau arba mažiau atsitiktinių įvykių grandinė.

Nutylėjimas – stilistinę paskirtį turintis staigus kalbos nutraukimas, paliekant pačiam skaitytojui suvokti, kas nepasakyta.

– *Mykoliuk, aš išteku... – pagaliau tarė Severja, lyg pirmą kartą pranešdama šią naujieną. Ir pabaigė:*

– *Už Geišės, į Saveikius...*

– *Išteki... Už Geišės... Į Saveikius... – dusliu aidu pakartojo tai Mykoliukas nesavomis, užtirpusiomis lūpomis.*

O

Odė – iškilmingo pobūdžio eilėraštis, sukurtas įvykiui ar asmeniui pagerbti.

Odiseja – nuotykių kupina klajonė, kelionė.

Oksimoronas – junginys žodžių, kurių reikšmės prieštarauja viena kitai.

Skambi tylą; kartus džiaugsmas.

Kartais, sako, labai sveika sirgti.

Onomatopėja – poetinė priemonė - gamtos garsų pamėgdžiojimas.

Egi antys „pry!“ „pry!“ „pry!“ priskridę į liūną“... (A. Baranauskas)

Gegutė kukuoja „ku-kū“ miške... (Maironis)

Kalvėje žarijos dega –

Žū, žū, žū! (T. Tilvytis)

Opozicija – grožinės literatūros kūrinio garsų, žodžių, vaizdų, scenų, veikėjų paveikslų, charakterių priešprieša, lemianti formos raiškumą ir turinio prasmingumą.

Oracija – iškilminga, paprastai humoristinė apeiginė kalba.

Oratorius – asmuo, sakantis prakalbą; iškalingas asmuo, mokantis viešai kalbėti; gražbylys.

Oratorinis stilius – tai tikslingas minčių ir žodžių pritaikymas veiklos sričiai, turiniui, progai ir kalbėjimo situacijai – vietai, laikui, aplinkai bei klausytojams.

Originalus – tikras, nesuklastotas; savotiškas, nepanašus į kitus, ekscentriškas.

P

Padavimas – pasakojamosios tautosakos žanras, kurio kūrinuose meniniais vaizdais aiškinama gamtos ir istorijos paminklų kilmė, pasakojama apie praeities įvykius, siejamus su ypatingomis vietomis arba su mitinių protėvių bei istorinių asmenybių veikla.

Pagrindinė mintis, arba **Idėja**, – vadovaujamoji kurio nors darbo mintis, pagrindinė veikalo mintis (kaip tą reikšmę vertina, ką laiko reikšminga, kas gerai arba kas darytina, kad būtų gerai). Idėjų kūrinys gali būti ne viena: pagrindinė ir šalutinė. Idėjos nėra vien racionalus dalykas, jos dažnai susijusios su tam tikru emociniu nusiteikimu: pritarimu, simpatija, susižavėjimu ar pašaipa, panieka, įtūžiu ir pan.

Pakartojimas – žodžių, junginių ar sakinių kartojimas, siekiant sustiprinti kalbos raiškumą, pabrėžti reiškinio svarbą, veiksmo ar būsenos trukmę, intensyvumą..

Aš kaltinu – visus, visus, visus,

Išmokiusius lietuvių nuolankumo! (Just. Marcinkevičius)

Palyginimas – dviejų dalykų vaizdingas sugretinimas, pagrįstas jų panašumu.

Žvilga plieskia rasa

Lyg sidabro karoliai. (A. Baltakis)

Pamėgdžiojimas – sekimas kuo nors, darymas taip pat kaip kitas daro.

Pamokslas – krikščionių bažnytinės literatūros žanras.

Panegirika – aukšto stiliaus šlovinamoji kalba, prozos kūrinys, eilėraštis.

Panteizmas – filosofijos teorija, siejanti arba tapatinanti Dievą su pasauliu, visata, gamta, daiktais.

Pantomima – vaidinimas, kuriame artistai meninius vaizdus kuria mimika ir plastiniais kūno judesiais, be žodžių.

Parabolė – pasakėčiai gimininga pasakojimo forma, užbaigianti tam tikro atsitikimo istoriją pamokančiomis religinio, filosofinio, moralinio turinio išvadomis.

Paradoksas – stulbinantis kūrinys, priešingas paplitusiems įsitikinimams, suplakantis į viena tai, kas akivaizdu, su tuo, kas prieštarauja sveikam protui. Prozos, poezijos, dramos stilistinė priemonė, gimininga aforizmui.

Tiesiog – arčiau, aplink – greičiau. (flk.)

Kiek yra dalykų, kurių nėra, ir nieko nuostabaus. (J. Grušas)

Parafrazė – svetimų tekstų, minčių pateikimas savais žodžiais; grožinio teksto pagrindinių motyvų perteikimas kita forma, atpasakojimas.

Paralelizmas – dviejų reiškinų sugretinimas, pavaizduojant juos lygiagrečiai. Jis artimas palyginimui, tik čia tartum brėžiamos dvi lygiagrečios linijos.

Oi, pūtė pūtė

Šiaurus vėjelis,

Oi, barė barė

Mane tėvelis.

Parnasas – kurios nors šalies, tautos poetai, kūrėjai.

Parodija – sekimas kuriuo nors meno kūriniu, išlaikant pastarojo išorinę formą ir toną, siekiant kitų tikslų.

Pasaka – viena pasakojamosios literatūros rūšių: prozinis arba – rečiau – eiliuotas kūrinys, kuriame pasakojama apie išgalvotus, kartais fantastinio pobūdžio įvykius.

Pasaka be galo – pasakojamosios tautosakos žanras, trumpas humoristinis kūrinys, kurio pabaigos žodžiai sutampa su pradžios žodžiais.

Pasakėčia – trumpas alegorinės formos didaktinis arba satyrinis prozos ar dažniau poezijos kūrinys.

Pasakojamoji (naratyvinė) lyrika – lyrika, turinti epiškumo bruožų: vaizdo, įvykio, peizažo, fabulos užuomazgų.

Pasakojimas – tautosakos žanras, priklausantis sakmių rūšiai; siužetiniai ar nesiųžetiniai kūrinėliai, kuriuose vaizduojami atmintini ar keisti praeities įvykiai, žymūs ar gyvenimo būdu išsiskiriantys žmonės; literatūros žanras, imituojantis šnekamojoje kalboje susiklosčiusias naracijų formas.

Pasakotojas – asmuo, kuris pasakoja arba kurio vardu pasakojama literatūros kūrinys. Pasakotojas gali būti stebėtojas, veikėjas arba lėmėjas. Kartais jis būna visažinis, kartais naivus, kartais apsimetinėjantis ar net apgaudinėjantis.

Pastraipa – teksto dalis nuo vienos naujos eilutės iki kitos (rišlių sakinių grupė, siejama temos ir vienos pagrindinės minties).

Patarlė – smulkiosios tautosakos žanras, trumpas vaizdas posakis, kuriuo reiškiamas liaudies išmintis, patariama, pamokoma.

Patetika – jausmingumas, jausmų pakilumas.

Patosas – aistringas entuziazmas, didelis pakilimas.

Pauzė – balso sustabdymas, pertrauka kalbant, kuri padeda išskirti žodžius.

Paveikslas – veiksmo arba akto dalis draminiame veikale; literatūrinis vaizdas, vaizdavimas.

Pegasas – poetinio įkvėpimo, poetinės kūrybos simbolis.

Peizažas – gamtos vaizdai meno kūrinys.

Perifrazė – tikrojo pavadinimo pakeitimas aprašomuoju nusakymu.

Būrų dainius (Kristijonas Donelaitis), *Lietuvos upių tėvas* (Nemunas).

Periodas – ilgas, sudėtingas sakiny, ryškios pauzės padalytas į kelias dalis, kurios tariamos pakeliant ir nuleidžiant balsą; laikotarpis, pasikartojantis procesas; raidos tarpsnis, turintis būdingų bruožų, skiriančių jį nuo kitų tarpsnių.

Periodika – tam tikrais periodais leidžiama spauda.

Peripetijos – staigūs pasikeitimai, netikėtos komplikacijos, sudėtingos aplinkybės.

Perkeltinė reikšmė – netiesioginė žodžio reikšmė.

Personażas – kūrinio veikėjas, kuris neturi įtakos įvykių eigai.

Personifikacija – tropas, kur negyvam suteikiami gyvo požymiai.

Kur lygūs laukai, snaudžia tamsūs miškai. (Maironis)

Akmenėlis turi šaltą širdį. (S. Nėris)

Perspektyva – pasakotojo žiūrėjimo taškas, pozicija, regėjimo (ne kalbėjimo) centro nustatymas. Jis gali būti nukreiptas į išorinius, ir į vidinius dalykus.

Pertaras – nereikalingas žodis ar posakis, kurį kalbantysis nesąmoningai kartoja.

Pjesė – rimto (bet ne tragiško) konflikto dramos kūrinys.

Plagiatas – svetimo kūrinio, jo motyvų, atskirų skyrių ar pastraipų pasisavinimas ir platinimas savo vardu.

Planas – teksto metmenys, tvarka, kuria dėstomos mintys.

Poema – eiliuotas pasakojamojo pobūdžio kūrinys, grindžiamas fabula ir charakteriais, arba didesnis lyrinis kūrinys, paremtas poeto vidinių išgyvenimų grandine.

Poetas – poezijos tekstų autorius.

Poetika – mokslas apie grožinę literatūrą, literatūros teorija, viena literatūros mokslo šakų.

Poetinė drama – dramatinio veiksmo veikalas, jungiantis poetinės kalbos stilistiką su teatine forma, neretai skiriamas tik skaitymui.

Poetinė figūra – tam tikra sintaksinė konstrukcija, vartojama kalbos raiškumo sumetimais.

Poetinė kalba – tai, kas pasakoma eilėraščiu, kas yra eilėraščio prasmės dalis.

Poetinis realizmas – sinkretinis vaizdavimo būdas, jungiantis realistinį konkretumą su iracionalumu, atveriantis tikrovę kaip intymų išgyvenimą, dvasinę viziją, savotišką pasaką ir pateikiantis visuotinę, tikrą gyvenimo tiesą.

Poetizmas – žodis ar žodžių junginys, būdingas tik poezijai.

Poetizuoti – ką nors vaizduoti idealizuotai, gražiomis poetinėmis formomis; vartoti poetines priemones ne poezijos kūrinuose.

Poezija – eiliuota grožinė literatūra.

Portretas – veikėjo išorės aprašymas literatūroje.

Posakis – trumpas, paprastai pastovus sakiny ar žodžių junginys; frazė.

Posmas, arba Strofa, – dainos ar eilėraščio dalis, apimanti vienodą eilučių skaičių.

Postilė – pamokslas, sakomas po Evangelijos ištraukų skaitymo per mišias, per kurį populiariai paaiškinama kuri nors Biblijos tema; pamokslų rinkinys.

Postmodernizmas – šių laikų meno, literatūros ir filosofijos kryptis, atsisakanti XX a. modernizmo, kritikuojanti naujųjų laikų civilizaciją dėl jos iliuzinės nuostatos, jog pasaulyje egzistuoja protu grindžiama

vientisa tvarka. Užsimezgė XX a. 6-ajame deš. JAV architektūroje, dailėje, muzikoje, teatre, literatūroje, ženklindamas šimtmetį gyvavusių modernizmo krypčių, ypač avangardizmo, išsekimą, arba, kitų nuomone, trečiąją jo fazę.

Potekstė – neverbalizuotas kūrinio prasmų laukas, grindžiamas estetinė nuostata: neišsakyta ligi galo mintis daro didesnę išpūdį, negu ligi galo atskleista; paslėpta mintis.

Prarastoji karta – po Pirmojo pasaulinio karo subrendusi karta; rašytojų ir menininkų, vaizdavusių karo išblaškytų, vertybių sistemą praradusių žmonių gyvenimą, sambūris.

Priedainis, arba **Refrenas**, – eilutė arba eilučių derinys, besikartojąs dainoje po kiekvieno kupleto.

Priežodis – smulkiosios tautosakos žanras, trumpas posakis, vaizdingas palyginimas, kuriuos reiškia liaudies išmintis be tiesioginio pamokymo.

Problema – kokį klausimą tekste rašytojas kelia, sprendžia, gvildena kūrinyje.

Problematika – kūrinio problemų visuma.

Prologas – įžanginė kūrinio dalis, įvykiai iki užuomazgos, kūrinio pristatymas.

Prototipas – realus asmuo, panaudotas meno kūrinio veikėjui kurti.

Proza – grožinės literatūros kūrinys, parašytas paprasta, laisvos konstrukcijos, o ne ritmine, eiliuota kalba.

Prozaizmas – prozai būdingas žodis, posakis, pavartotas poetiniame kontekste.

Prozininkas – prozos kūrėjas.

Prozodija – eiliuotų tekstų skiemenų, žodžių ir jų grupių tarimo trukmės, kirčio, intonacijos ypatybės.

Psalmė – hebrajų religinė giesmė ir krikščionių įvairių bažnyčių liturgijos dalis; poetinis kūrinys atgailos ir skundo, padėkos ir šlovavimo motyvais, psalminė stilizacija.

Pseudonimas – slapyvardis, netikras, išgalvotas asmenvardis, vartojamas vietoj tikrosios pavardės.

Psichologinė literatūra – įvairių žanrų tekstai, kuriems būdinga veikėjų vidaus pasaulio, jų sąmonės ir pamąstymo būsenų, dvasinių ieškojimų, savianalizės, santykių su kitais žmonėmis plėtotės vaizdavimas.

Psichologizmas, psichologinė analizė – literatūros (dažniausiai prozos ir dramaturgijos) meninė struktūra veikėjų vidaus pasauliui atskleisti ir per jį reikšti autoriaus koncepciją; literatūros kūrinio, spektaklio vaizdų pobūdis – nuodugni, nuosekli žmogaus dvasinio pasaulio analizė.

Publicistika – literatūros ir žurnalistikos (plačiaja prasme – raštijos ir žiniasklaidos) rūšis, aprėpianti aktualios politinės, socialinės, kultūrinės tematikos kūrinius.

Publicistas – rašytojas, žurnalistas, kuriantis publicistikos tekstus.

R

Raktažodžiai – žodžiai, kurie išreiškia meninio teksto svarbiausias mintis, jo idėją.

Rašinys – rašytinio darbo rūšis: literatūros kūrinio atpasakojimas, teksto interpretacija; parašytas veikalas, straipsnis.

Rašytojas – grožinės literatūros kūrėjas.

Raštai – kūriniai, jų rinkinys; knyga, knygos.

Rauda – apeiginis tautosakos kūrinys, atliekamas liūdnamis netekties momentais.

Realistas – rašytojas arba menininkas, kuris vadovaujasi realizmo estetikos principais.

Realizmas – XIX a. vid.-XX a. literatūros ir meno kryptis, siekianti vaizduoti tikrovę tokią, kokia ji yra.

Recenzija – kritinis grožinio, mokslinio kūrinio, spektaklio, filmo ar projekto įvertinimas.

Redaktorius – asmuo, taisantis, tvarkantis kokį nors tekstą, jo iliustracijas, rengiantis radijo, televizijos laidas.

Refleksija – savo psichikos stebėjimas ir apmąstymas.

Reformacija – XVI a. visuomeninis sąjūdis Europoje, nukreiptas prieš viešpataujančią katalikybę.

Regioniškumas – tam tikro šalies regiono kalbos, istorijos, psichologijos, kultūros savimonės išraiška literatūroje, neišvengiama besiformuojant bendrinei kalbai, o vėliau sąmoningai programuojama siekiant lokalinio autentiškumo.

Remarka – dramos veikale autoriaus pastaba aktoriui, režisieriui, skaitytojui; pastaba knygos paraštėje.

Renesansas – Europos kultūros ir meno raidos epocha, apimanti XV-XVI a.

Replika – trumpas atsakymas kalbėtojui, prieštaravimas, atkirtis.

Retorika – iškalbos teorija, menas įtikinti diskursu.

Retorinės figūros – įvairios žodžių, pasakymų reikšminės ir kalbos konstrukcijos, išsiskiriančios iš įprastinių reikšmių bei konstrukcijų ir turinčios specialią ekspresyvinę paskirtį.

Retorinis klausimas – klausiamasis sakinys, kuris nereikalauja atsakymo, o tik išreiškia emocingą teigimą arba neigimą.

*Mes surukę diedai, mes gi kuproti nabagai,
Mes taip jau, kaip jūs, ant ūlyčių šokinėjom
Ir taip jau, kaip jūs, savo jauną vasarą šventėm.
Ar tikėjomės, sulaukę rudenį kumpą,
Taip ūmai nusidovyt irgi pablogt taip greitai?* (K. Donelaitis)

Retorinis kreipinys (apostrofa) – posakis, kurį sudaro kreipimasis į nesantį asmenį kaip esantį arba į negyvą daiktą kaip gyvą būtybę.

*Sveiks, svietai margs, šventes pavasario šventės!
Sveiks ir tu, žmogau, sulaukęs vasarą mielą!* (K. Donelaitis)

Retorinis sušukimas – šaukiamasis sakinys, kuris ypač emocingai išreiškia mintį.

*Ak, kiek butų jis, taip dūkdams, jau pagadino,
Ak, kiek girių bei kalnų jis parmetė pernai!* (K. Donelaitis)

Retrospektyva – tai žvilgsnis į praeitį; praeities įvykių, išgyvenimų priminimas (prisiminimas). Tai meninio vaizdavimo būdas, praeities įvykius atkeliantis į dabartį. Ji padeda išryškinti svarbiausius motyvus, atskirti esminius dalykus nuo neesminių, suformuluoti kūrinio mintį.

Rimas – kalbos garsų sąskambis. Toks rimas pasitaiko prozoje, pasakojamojoje ir smulkiojoje tautosakoje (mįslėse, priežodžiuose, patarlėse), posakiuose bei frazeologizmuose.

Gėda – ne dūmai, akių neišėda. Kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi. Kaip moku, taip šoku. Liežuvio sauso niekas neklauso. Kieno galia, to ir valia.

Dviejų ar kelių eilėraščio eilučių pabaigos sąskambis, pabrėžiantis eilių ritmą.

Ritmas – tolygus garsų pasikartojimas, kalbos bangavimas. Ir prozos, ir poezijos kalba ritmiška (nes neįmanoma kalbėti be pauzių), tačiau prozos kalbos ritmas laisvas, o eiliuotos kalbos – griežtas, specialiai organizuotas.

Ritmika – ritmo ypatybių visuma; eilėtyros šaka, tyrinėjanti ritmą.

Romanas – didelės apimties, laisvos struktūros epinis kūrinys, kuriame vaizduojami žmogaus gyvenimo vingiai, problemos, istorijos plačiame, įvairiapusiškame gyvenimo kontekste. Romanui būdinga daug veikėjų, ilgas veiksmo laikas, įvairios veiksmo vietos, tačiau šie dalykai nėra privalomi (pavyzdžiui, visai įmanomas romanas, kurio veiksmas vyksta vieną dieną, tačiau vis grįžtama į prisiminimus). Romanai yra tokie individualūs ir skirtingi, jog šį žanrą apibrėžti labai sunku. Romanų tipai: socialinis, buitinis, psichologinis, nuotykių, detektyvinis, kelionių, fantastinis ir t. t.

Romansas – nedidelis lyrinis eilėraštinis, skiriamas trumpalaikėms nuotaikoms, meilės išgyvenimams, tinkamas dainuoti solo, pritariant instrumentui.

*Vasara buvo... Jūra kvatojo.
Buvo saulutė – buvo draugai.
Dabar tu vienas. Eini, sustoji...
Tarsi paklydai ar pavargai.*

*Eini, sustoji... Skundžias alėjos,
Kaip jos nemėgsta drėgno rudens.
Klausais: gal meilė pamario vėjuos
Balta žuvėdra pasivaidens... (S. Nėris. Kaip ir tas vėjas)*

Romantika – patrauklus nepaprastumas, paslaptینگumas, svajingumas.

Romantinė literatūra – literatūros kūriniai, kuriems būdingas tikrovės perkūrimas, aukštų idealų siekiantys, kilnūs ir svajojantys veikėjai, dvasingas patosas ir taurūs jausmai.

Romantizmas – XVIII a. pab.-XIX a. 1 pus. Europos meno kryptis, kuriai būdingas maištas prieš tikrovę, kilnių idealų, jausmo, svajonės kėlimas, individo ir tautos savitumo bei laisvės pabrėžimas.

S

Saga – viena islandų ir norvegų literatūros rūšių: istorinė arba herojinė apysaka, apsakymas, pasaka, parašyti proza su eiliuotais intarpais; didelis epinis kūrinys (paprastai romanas), kuriame plačiai vaizduojama vienos šeimos gyvenimo istorija.

Sakmė – pasakojamosios tautosakos kūrinys, kuriame aiškinama pasaulio ir gamtos reiškinių kilmė, vaizduojamas žmogaus susidūrimas su mitinėmis būtybėmis. Sakmės būna a) etiologinės, arba pasaulio kūrimo, ir b) mitologinės, arba senųjų tikėjimų.

Šamonės srautas – moderni vidinio monologo forma, tiksliai užrašytos literatūros kūrinio veikėjo arba pasakotojo mintys ir emocijos, kurių jis neišsakė.

Samprotavimas – tai įvairūs apibendrinimai, apmąstymai, kuriuose įvertinami veikėjų poelgiai bei išgyvenimai; vienas iš prasminių teksto tipų. Samprotavimai yra grindžiami argumentais.

Sarkazmas – aštri ironija, piktas juokas, siekiantis pažeminti, įžeisti. Tai labai stiprus ginklas, dažniausiai pasitelkiamas, kai reikia kovoti su daug stipresniu priešininku. Yra sakoma, jog esama dalykų, apie kuriuos nejuokaujama. Tai mirtis, religija ir pan. Tačiau kartais rašytojas, pajuokaudamas apie visiems šventus ar neliečiamus dalykus siekia meninių tikslų, nori labiau paveikti skaitytoją (suintriguoti, sugluminti ar priversti susimąstyti). Toks juokavimas yra vadinamas juoduoju humoru.

Satyra – kūrinys, kuriame smerkiami ir aštriai, pikta išjuokiami ydingi bruožai, reiškiniai; meninio vaizdavimo būdas, kai pajuokiami neigiami visuomenės reiškiniai, žmonių ydos.

Satyrikas – satyros kūrinių autorius.

Satyrinis – kūrinys, kuriame yra satyros: pikta pajuokiantis, geliantis, demaskuojantis.

Segmentas – teksto (kalbos) atkarpa tarp dviejų pauzių.

Semantika – kalbos vienetų – žodžių junginių, gramatinių formų, sintaksinių konstrukcijų, sakinių – reikšmės.

Semiotika – mokslas, tiriantis prasmės sudarymo ir suvokimo sąlygas, reikšmės struktūrų sandarą bei transformacijas.

Sentencija – trumpas, glaustas, tikslus pamokomasis posakis.

Sentimentalizmas – XVIII a. pab.-XIX a. pr Europos literatūros ir meno srovė, žmogaus esmę laikanti jausmą, natūralumą, atmetanti perdėtą racionalizmą ir klasicizmą.

Sentimentalus – jausmingas, atlapširdis.

Siaubo romanai – kūrinys, kurio autoriui svarbiausia žūtbūt sukelti adresatui (skaitytojui ar žiūrovui) nerimą, baimę, šleikštulį ir drebulį.

Simbolis – tai ženklas, turintis kokią nors sutartinę, perkeltinę reikšmę. Simbolis visada yra paslaptingas, jo prasmės niekada negalima išaiškinti iki galo, traktuoti kaip vienareikšmę formulotę. Tai aukščiausias metaforos laipsnis, tačiau nuo jos simbolis skiriasi pastovesne reikšme ir dažnesniu kartojimusi (pvz., *ugnies, erelio, jūros* simboliai).

Simbolizmas – XIX a. II pus. modernistinė literatūros srovė, sukilusi prieš tikrovės kopijavimą, išraišką grindusi intuityviai pasiekiamos paslaptingos reiškinų esmės simboliais.

Sinekdocha – tropas - visumos reiškinys dalimi arba dalies visuma.

Sinonimas – tos pačios arba artimos reikšmės žodis.

Situacija – padėtis, aplinkybės, aplinkybių visuma.

Siurrealizmas – XX a. 3-5 deš. modernistinio meno ir literatūros srovė. Sąjūdis prasidėjo 1919 Prancūzijoje ir savaime iširo 1969. Siurrealizmas rėmėsi automatinio rašymo technika, atsitiktinumų logika, laisvu asociatyvių įvaizdžių sąryšiu. Estetikai būdingas erotizmas, juodasis humoras, fantastika.

Siužetas – įvykių seka, atskleidžianti veikėjų charakterius, sudaranti kūrinio turinį; meninis įvykių išdėstymas ir jų pateikimo būdas – t. y. apie ką ir kaip pasakojama.

Skaičiuotė – smulkiosios tautosakos žanras, beprasmių žodžių virtinė, sakoma išsiskaičiuojant, kam pradėti žaidimą.

Slengas – žodžiai arba posakiai, vartojami tam tikrų profesijų arba visuomenės sluoksnių.

Sofistika – Romos imperijos laikotarpio (II-III a. vid. ir IV a. 2 pus.) graikų literatūros srovė.

Sonetas – eilėraštis, sudarytas iš dviejų ketureilių ir dviejų trieilų posmelių (italų, prancūzų); trijų ketureilių ir vieno dvielio (anglų).

Statika – ramybės ar pusiausvyros būseną.

Statiškas, statiškumas – literatūros kūrinio aprašymų, jo veikėjų charakterių savybė – nekintamumas, buvimas be jokio veiksmo, be raidos.

Stilistika – filologijos šaka, tirianti kalbos priemonių (stiliaus elementų) vartojimo tikslingumą.

Stilistinė figūra – neįprastas posakis, savotiška jo sintaksinė sandara; juos rašytojas naudoja, norėdamas sustiprinti meninio žodžio raiškumą.

Stilius – išraiškos priemonių visuma, būdinga kuriai meno kryptčiai, sričiai, autoriui; minčių reiškinio, kalbos vartojimo būdas, to būdo savitumas.

Stiliaus figūra – ypatingas kalbos vienetų (sintaksinių konstrukcijų, fonetikos, leksikos vienetų) vartojimas, darantis kalbą raiškesnę.

Stilistika – mokslo šaka, tirianti kalbos raiškos priemones, jų vartojimo emocines ir ekspresines galimybes ir tų galimybių taikymo prasmingumą; kurio nors autorius teksto arba tekstų būdingų raiškos priemonių visuma.

Stilizacija – toks rašymo būdas, kai į tam tikro konkretaus stiliaus kūrinį įvedami svetimo stiliaus elementai. Tai svetimo stiliaus sekimas, mėgdžiojimas. Stilizacija gali apimti visą kūrinį. Ji teikia raiškai ekspresyvumo: autorius į savo stilių tarsi įskiepija svetimo stiliaus ypatybes ir normas.

Iš didmiesčio nuklydus į snieguotą gūdų mišką,

ji bėgo, nepalikdama pėdų, namo,

kur begalės

šaltinių tryško po ledu – po žodžiais negudriais...

Ir Lietuva nustebo:

„Balta balta, kur dairais...“

Straipsnis – laikraštyje ar žurnale išspausdintas nedidelis bet kokio žanro rašinys.

Strofa – dainos ar eilėraščio dalis, apimanti vienodą eilučių skaičių.

Struktūralizmas – metodologija, daiktus ir reiškinius tyrinėjanti atsižvelgdama į jų sąveiką ir visumą.

Š

Šablonas – pastovus, norminis kurio nors kalbos stiliaus (kanceliarinio, mokslinio ar kt.) tam tikromis situacijomis atkuriamas sintaksinis žodžių junginio ar sakinio tipas, pvz.: „Atsakydami į Jūsų 2000 05 10 prašymą, pranešame...“.

Šaržas – reiškinių, daikto, kurio nors išorės arba charakterio bruožo pavaizdavimas karikatūriškai.

Šaržuoti – satyriškai arba humoristiškai vaizduoti, kurti šaržą; perkeltine reikšme *perdėti, sutirštintomis spalvomis ką nors apibūdinti*.

Švietimo epocha (Šviečiamasis amžius) – XVIII a. 1 pus.-XIX a. Europoje vyravusios idėjos.

T

Tarmė – teritorinė kalbos atšaka.

Tarmybė – tarminis žodis ar posakis.

Tautologija – tai tos pačios sąvokos arba sprendimo pakartojimas kitais žodžiais, bendrašakniais arba skirtingai skambančiais.

Lįskit, žuvelės, didelės, nemažos.

Giedu dainelę, savo giesmelę, / Apie rūpesčius vargelius.

Vienas sako – šuo baltas, kitas sako – kaip drobulė.

Tautosaka (folkloras) – žodinė tautos (liaudies) kūryba.

Tekstas – rišlus kalbos darinys; nuosekli kalbos ženklų (garsų ar rašmenų) seka, perteikianti tam tikrą turinį ir dažniausiai atliekanti komunikacinę funkciją.

Tekstologija – humanitarinių mokslų šaka, tyrinėjanti visų raštijos rūšių ir žanrų tekstų genezę, istoriją, autorystę, autentiškumą, siekianti nustatyti jų kanoninę formą, publikavimo principus ir leidinių tipus. Terminas atsirado XX a. 3-ajame dešimtmetyje, juo įvardijama disciplina – Antikos laikais.

Tema – pasakojimo objektas, gyvenimo medžiaga, kuri vaizduojama kūrinyje (apie ką kūrinyje kalbama, koks gyvenimo reiškinys aptariamas).

Tematika – kūrinio temų – pagrindinės ir šalutinių – visuma.

Tezė – teiginys, kurio teisingumas įrodinėjamas.

Tipas – veikėjas, turintis apibendrintus, būdingus tam tikros grupės žmonių bruožus (šykštuolis, lėbautojas, atsiskyrėlis) arba priklausantis tam tikram socialiniam sluoksniui (valstietis, tarnautojas, dvariškis).

Tipiškas – būdingas kuriam nors tipui; literatūroje – jungiantis individualius bruožus su savybėmis, būdingomis daugeliui asmenų.

Tirada – ilgas posakis, replika, pakeltu tonu pasakytas kalbos fragmentas.

Tiražas – vieno pavadinimo leidinio išspausdintų egzempliorių skaičius.

Tomas – rašytinio veikalo, leidinio dalis, išleista atskira knyga.

Toninė eilėdara – eilėdaros sistema, pagrįsta izotonizmu – vienodu kirčiuotų skiemenų skaičiumi eilutėse. Metrinę reikšmę čia turi tikrai kirčiuoti skiemenys, o nekirčiuoti skiemenys, neprarasdami ritminio vaidmens, netenka metrinės funkcijos. Tokiu būdu toninė eilėdara yra sąlygota laisvos tarpkirtinės intervalikos sinkopio, bet kartu papildo jį nauju metrinio principu – eilučių izotonizmu.

Topas – vaizdas, posakis, motyvas, visų suprantamas ir vartojamas vienodai.

Tradicija – papročių, apeigų, vaizdinių, idėjų, simbolių išlaikymas, perdavimas iš kartos į kartą.

Trafaretas – pavyzdys, kuriuo akiai sekama, šablonas.

Tragedija – dramos kūrinys, kuriame vaizduojami nesutaikomi gyvenimo konfliktai, pražudantys pagrindinius veikėjus, perkeltine reikšme *sukrečiantis, skaudus išgyvenimas, baisus įvykis, didelė nelaimė*.

Tragizmas – literatūros kūrinyje vaizduojami nelaimingai pasibaigiantys esminiai veikėjo konfliktai.

Tragikomedija – dramos kūrinys, derinantis tragedijos ir komedijos ypatybes, pasižymintis juoko ir rimtumo ambivalentiškumu su vieno ar kito elemento persvara.

Transcendencija – buvimas, egzistavimas už, anapus ko nors, pvz., *už materialios tikrovės ribų*.

Transcendentalizmas – filosofinė pažiūra, pripažįstanti, kad esama pažinimo formų, aukštesnių už patyrimą, nulemiančių patyrimą.

Trileris – kūrinys (filmas, pjesė, romanas), kurio siužetas kupinas įtampos, siaubo, paslaptingo, keistų, protu nepaaiškinamų dalykų; sen. Graikijoje – trys tragedijos, vaidinamos paeiliui viename spektaklyje.

Trilogija – trys draminiai arba pasakomieji kūriniai, susiję tema ir kompozicija.

Trioletas – aštuonių eilučių eilėraštis, kurio ketvirtoji ir septintoji eilutės kartoja pirmąją, o aštuntoji – antrąją.

Žiūrim – krinta patylomis

Obelių žiedai.

Plaštakėlėmis baltomis

Žiūrim – krinta patylomis

Obelių žiedai.

Plaštakėlėmis baltomis,

Žiūrim – krinta patylomis...

Rodos, sniego atkarpomis

Snigo tik andai, –

Žiūrim – krinta patylomis

Obelių žiedai... (Kazys Binkis)

Tropas – perkeltine reikšme vartojamas žodis ar posakis.

Turiny – teksto (kūrinio) esmė, pagrindinė prasmė; antraščių (skyrių pavadinimų) sąrašas.

U

Utopija – neįvykdoma, nereali svajonė, fantazija.

Užuomazga – kūrinio siužeto pradžia, kai kyla konfliktas.

V

Vaidmuo – literatūros kūrinio, kino filmo ar spektaklio veikėjo vaidinamas paveikslas ir sakomas ar dainuojamas tekstas.

Vaizdas – tapytas, rašytas ar vaidinamas gyvenimo paveikslas.

Vaizdelis – prozos žanras, smulkus pasakojamasis kūrinys.

Vaizdo kūrimo būdai – yra du pagrindiniai vaizdo kūrimo būdai: realistinis ir sąlygiškas. Jei rašytojas nusprendžia kurti tikroviškumo iliuziją, tada jis pasakoja taip, „kaip gyvenime“. Fantastinį vaizdą valdo kiti dėsniai: dingsta logika, iškraipomos daiktų proporcijos, veikėjai įgyja neįprastų savybių. Netikroviškas vaizdavimas (fantastinis, alegorinis, groteskinis) vadinamas sąlygišku. Kai rašytojas nusprendžia viename kūrinyje derinti realistinį ir sąlygišką vaizdą, jam labai praverčia sapnas, nes veiksmas, vykstantis sapne, nepaklūsta realaus pasaulio dėsniams. Tačiau šiuolaikiniame mene sąlygiškas vaizdas jau dažniausiai „nebevelkamas“ į sapno drabužėlį.

Vaizduotė – žmogaus sąmonės savybė mintyse kurti žmonių charakterius, gyvenimo paveikslus, remiantis gyvenimo patirtimi, žiniomis ir stebėjimais.

Variantas – kita to paties dalyko rūšis, viena galimybių, atmaina, skirtybė.

Veikėjai – asmuo ar daiktas, kuris veikia literatūros kūrinys. Dažniausiai skirstomi į teigiamus ir neigiamus, bet gali būti visai kitoks skirstymo pagrindas, pavyzdžiui: realūs – fantastiniai veikėjai, žmonės – gyvūnai, vaikai – suaugusieji, asmenybė – minia. Analizuojant kūrinį, svarbu teisingai sugrupuoti veikėjus. Veikėjus gali charakterizuoti jų išvaizda, apranga, manieros, gestai, profesija, vardai ir pavardės, kalba, veiksmai, reakcija į įvykius, kitų veikėjų atsiliepimai. Itin išryškintas koks nors daiktas grožiniame tekste tampa detale, tai yra tam tikru raktu, padedančiu suvokti kūrinio prasmę.

Veikėjo kalba – tai, ką tiesiogiai – monologais ar dialogais – ar netiesiogiai – vidiniu monologu – išreiškia kūrinio veikėjas.

Veikėjo paveikslas – literatūros kūrinio veikėjo išorės ir vidinio pasaulio – būdo bruožų, charakterio, pasaulėjautos, pasaulėžiūros, nuotaikų, minčių – vaizdavimas meninės raiškos priemonėmis.

Veiksmas – literatūros kūrinio įvykių plėtotė; dramos kūrinio dalis. Neįmanomas be jo ir epas. Kai kurie tyrinėtojai veiksmo ieško (ir randa) ir lyrikos kūrinuose. Veiksmas gali būti išorinis ir vidinis. Kartais atrodo, jog išoriškai nieko nevyksta, tačiau intensyviai kinta žmogaus būseną, pažiūros ar charakteris. Tai bus vidinis veiksmas. Veiksmas susijęs su kolizija, nes yra vienintelis prieštaravimų sprendimo būdas.

Veiksmo raida, eiga, plėtotė – vienas po kito nutinkantys įvykiai, personažų poelgiai; literatūros kūrinio konflikto stiprėjimas iki aukščiausio įtampos taško – kulminacijos

Veiksmo užuomazga – įvykis, nuo kurio prasideda kūrinio veiksmas.

Verlibras – eiliavimas be aiškaus metro; eiliavimas – tarpinė grandis tarp eiliuotos (metrinės) ir prozinės (dismetrinės) kalbos.

Vidinis monologas – literatūros kūrinio veikėjo mąstymo vaizdavimas; XX a. moderniosios prozos pasakojimo forma, įvedanti skaitytoją į personažo vidinę kalbą, adresuotą sau pačiam, kurianti estetinę iliuziją, kad personažo psichikos pulsavimai tiesiogiai, be autoriaus įsikišimo, formuoja kūrinio kompoziciją, ritmiką, intonacijas.

Vidinis rimas – garsų pasikartojimas ne eilėraščio eilutės pabaigoje, bet viduryje, kai žodžiai eilutės viduryje sudaro sąskambį arba su paskutiniais žodžiais, arba su gretimais žodžiais eilutėje, arba su žodžiais gretimoje eilutėje.

Vietos koloritas – buities smulkmenos, šnektos, peizažo ypatybės, būdingos vietai, kurioje vyksta grožinės literatūros kūrinio veiksmas.

Viduramžiai – visuomenės raidos epocha, einanti po senovės.

Virtualioji tikrovė – kompiuteriu imituota tikrovė – faktiškai egzistuojanti arba pramanyta.

Vizija – tariamas vaizdas, regėjimas, fantazijos sukurtas paveikslas; ko nors įsivaizdavimas, vaizdinys; svajonė.

Vodevilis – linksma, lengvo pramoginio turinio komedija su žaisminga, paradoksaliai netikėtos atomazgos fabula, kurioje dialogai paprastai kaitaliojami su muzika, šokiu, kupletais.

Vulgarizmas – storžieviškas žodis ar posakis.

Vulgarus – šiurkštus, storžieviškas.

Ž

Žanras – meno kūrinų skirstymo pagal sandaros ypatybes vienetas; pagrindinių literatūros rūšių – lyrikos, epo, dramos – smulkesnė padala, jungianti struktūriškai artimas kūrinų grupes.

Žargonas – kurios nors socialinės ar profesinės grupės kalba, kurioje apstu formų, žodžių, posakių, nesutinkančių su nacionalinės kalbos dėsniais ir normomis.

Žiniasklaida – visuomenės informavimo priemonės.

Žodinė tautos (liaudies) kūryba – tautosaka.

Žodis – kalbos ženklas, turintis tam tikrą fonetinę, morfologinę sandarą, atliekantis sintaksines funkcijas.

Žodžių žaismas – meninė priemonė, netikėtas skirtingos reikšmės žodžių sugretinimas, kalambūras.

Žurnalas – periodinis iliustruotas leidinys.

Žurnalistas – kūrybinis žiniasklaidos darbuotojas; žurnalistikos specialistas.

Žurnalistika – visuomeninė kūrybinė veikla, apimanti informacijos rinkimą, parengimą ir platinimą žiniasklaidos priemonėmis; tos veiklos produkcija – straipsniai, radijo, televizijos laidos.

Vaizdinis (konkretusis) kūrinio sluoksnis (vaizduojamasis pasaulis)

1. Veikėjai
2. Fabula
3. Fabulos elementai
4. Nefabuliniai kūrinio komponentai
5. Kūrinio kompozicija
6. Kompozicijos formos (komponavimo modeliai)
7. Kūrinio laikas ir erdvė

Loginis kūrinio turinys „įsikūnija“ vaizdiniame pasaulyje ir taip konkretėja.

Ši sluoksnį sudaro veikėjai, jų veiksmai, fabula, įvairaus turinio aprašomieji vaizdai, pasakotojas, lyrinis „aš“, kūrinio erdvė ir laikas.

Veikėjai

Meninio pasaulio centre yra žmogus – kūrinio veikėjas. Veikėjas gali būti ne tik žmogus, bet ir daiktas, augalas (K. Borutos „Javų varžybos“, saktmė „Uosis“), gyvūnas (P. Cvirkos „Šyvio gyvenimas“, A. Čechovo „Kaštonė“), negyvosios gamtos reiškiniai (K. Ušinskio „Vėjas ir saulė“) ir t. t. Tačiau literatūros teorija pirmiausia kreipia dėmesį į veikėją žmogų

Veikėjai yra tikroviški (jų elgesys, veiksmai, gyvenimas, likimas panašūs į realių žmonių gyvenimą, veiksmus) **ir sąlygiški** – fantastiniai, simboliniai (pvz., Just. Marcinkevičiaus Motina, V. Kudirkos Lietuvos tiltas). Tautosakoje – pasakose, saktmėse – veikia mitologinės būtybės: nepaprasti žmonės, dievai, dvasios, nykštukai, burtininkai, laumės, raganos, velniai, undinės, aitvarai, kaukai; kitų tautų liaudies kūryboje – gnomai, sirenos, fėjos, demonai, drakonai, džinai ir t. t. Daug šių ir kitų būtybių yra įėjusių ir į lietuvių literatūrą (plg. Maironio „Jūratė ir Kastytis“, V. Žilinskaitės „Angelas virš miesto“, K. Borutos „Baltaragio malūno“ veikėjas Pinčukas ir t. t.). Bendrojoje literatūroje populiarūs graikų mitų, antikinės literatūros veikėjai: Apolonas, Prometėjas, Sizifas, Jasonas ir kt. Populiarūs ir grynai „literatūrinės kilmės“ veikėjai – Pinokis, Buratinas, K. Sajos peldai ir kt. Tačiau literatūroje daugiausia yra tikroviškai pavaizduotų personažų.

Įvairus yra personažų santykis su kūrinio fabula. Vieni yra svarbūs, reikšmingi fabulai, dalyvauja visuose ar bent didumoje įvykių, jungia juos, kitų vaidmuo fabuloje neįdomus; pirmieji yra pagrindiniai veikėjai, antrieji – nepagrindiniai, antraeiliai, šalutiniai. Tie, kurie pasirodo tik kai kuriuose kūrinio epizoduose, – epizodiniai, masinėse scenose – statistiniai veikėjai.

Veikėjai, kurie, siekdami savųjų tikslų, stumia fabulos įvykius į priekį, – aktyvieji, o tie, kurie tik stebi įvykius, juos apmąsto, vertina, išgyvena, – pasyvieji.

Pagal pagrindinius būdo bruožus skiriami teigiami ir neigiami veikėjai. Tačiau yra daug tokių veikiančių asmenų, kurių nepavadinsi nei teigiamais, nei neigiamais. Tais atvejais veikėjai dirbtinai į schemą netraukiami, ir klausimas, geras ar blogas veikiantis asmuo, nekeliamas, tik išsiaiškinami, aptariami geri ir blogi jo būdo bruožai, poelgiai.

Charakteris. Literatūrinis charakteris – tai individualybė, veikėjas, išsiskiriantis iš kitų personažų ryškiais, nepakartojamais būdo bruožais. Charakteris kūrinyje tarsi gyvena savarankišką meninį gyvenimą. Charakteriui svarbu ne tik tai, ką veikėjas daro, mąsto, kalba, – svarbu, kaip jis daro, kaip kalba, mąsto. Ne kiekvienas veikėjas yra tokia individualybė, ne kiekvienas yra charakteris. Atvirkščiai: kūrinyje gali būti daug veikėjų ir tik vienas kitas charakteris. Pavyzdžiui, V. Miliūno apysakoje „Evalduko metai“ charakteris yra pats Evaldukas, jo senelis; kiti veikėjai yra šalutiniai ar epizodiniai ir kaip ryškios individualybės – charakteriai jie neatsiskleidžia. Charakterių kūrinyje gali visai nebūti.

Charakteris – kūrinio meniškumo prielaida. Meistriškai sukurtų, įsimintinų charakterių yra ir bendrojoje, ir vaikų literatūroje, pavyzdžiui, J. Biliūno Joniukas, Lazdynų Pelėdos Petriukas ir Katriukė („Motulė paviliojo“), Šatrijos Raganos Irka („Irkos tragedija“), K. Sajos Raselė, Giedrius, Mikas Plėšikas („Ei, slėpkitės!“) ir kt.

Charakteris, kuriame sutelktos grupės žmonių ypatybės, vadinamas tipu.

Pagrindinės veikėjų paveikslų kūrimo priemonės yra šios: 1) fabula – viena esminė veikėjo charakteristikos priemonė, 2) veikėjo veiksmai, 3) jo kalba, 4) išvaizda, apranga, 5) kitų veikėjų atsiliepimai, 6) tiesioginė autoriaus charakteristika, 7) aplinka, 8) veikėjo reagavimas į įvykius, kitų veikėjų veiksmus ir išgyvenimus, požiūris į darbą, meną, gamtą, elgesys joje. Veikėjo būdo ypatybę gali išryškinti vardas, pavardė, pravardė (Budreika, Karaliūnas, Iksas ir Ygrekas) ir kt.

Fabula

Diduma kūrinio veikėjų turi savo siekius, tikslus; tarp personažų užsimezga, susiklosto įvairūs santykiai, kyla konfliktas, veikėjai imasi vienokių ar kitokių veiksmų. Prasideda kūrinys vaizduojamo gyvenimo judėjimas, kyla įvairūs įvykiai. Kūrinio „įvykis“ suprantamas šiek tiek kitaip, negu šį žodį įprasta vartoti realiame gyvenime. Kūrinio įvykis – ne visada nuotykis, nepaprastas atsitikimas; įvykiu čia vadinamas ir neįvykis personažo poelgis, veiksmas, gestas, judesys. Kūrinyje tokie didesni ar mažesni įvykiai vyksta vienas po kito, vienas įvykis yra kito priežastis. **Kūrinio įvykių raida vadinama fabula.**

Fabula esti tikroviška ir fantastinė, sąlygiška. Dabartinėje literatūroje linkstama derinti sąlygišką ir tikrovišką vaizdavimą, – fabula jungia tikroviškus ir sąlygiškus įvykius (plg. M. Sluckio „Kelionė į kalnus ir atgal“, R. Gavelio „Vilniaus pokeris“, J. Grušo „Meilė, džiazas ir velnias“, J. Skablauskaitės „Tavo senelė“ ir kt.

Fabula – veikėjų veiksmo laukas, jų charakterių formavimosi, likimo istorija. Fabulos įvykiai gali vykti chronologiniu (laiko) nuoseklumu, gali būti sukeisti vietomis ar nuolat, pastoviai kaitaliojami: pirma papasakojama „istorijos“ pabaiga, po to grįžtama į pradžią ar vidurį, vėl peršokama prie paskesnių įvykių ir t. t. Ypač smulkiai suskaidomi ir dažnai kaitaliojami psichologinės, „sąmonės srauto“ prozos įvykiai (plg. A. Bieliausko, M. Sluckio romanų, J. Apučio novelių įvykių išdėstymo tvarką). Fabula yra toks įvykių nuoseklumas, kokį rašytojas kūrinys pateikia.

Vaikų literatūros kūrinuose įvykiai paprastai vyksta laiko nuoseklumu. Grįžimas į praėjusį laiką fabulos viduryje čia yra nesudėtingas, elementarus, – dažniausiai kaip būto išgyvenimo, nuotykių, įvykių prisiminimas. Sudėtingesnė įvykių kaita vaikams trukdytų suprasti kūrinį.

Siužetas. Kūrinyje galima išskirti pagrindinius įvykius, t. y. galima pateikti tam tikrą fabulos santrauką, apibendrinimą, schemą. Naujosiose literatūros teorijose šie pagrindiniai įvykiai vadinami siužetu. Taigi **siužetas – fabulos apibendrinimas, pagrindiniai jos įvykiai, jos schema.** Pavyzdžiui, P. Mašiotų apsakymo „Morkos“ siužetą galima taip nusakyti: piemenukai slapčia pasirovė kaimynų morkų – savos buvo neskanios. Bet ir vogtosios nedžiugino: berniukai mažai jų valgė, buvo nesmagūs, jautė kaltę. Kitą dieną kaimynė atsiuntė mergaitę su morkomis piemenukams. Vaikai suprato: kaimynė žino. Tuos apėmė didelė gėda. Prabilo sąžinė. Daugiau prie kaimynų tvoros nebesiartino.

Čia pateiktas „Morkų“ siužetas kūrinys daug smulkiau, plačiau išdėstomas, įvykiai išsamiau vaizduojami, jų pasakojimas kaitaliojamas su veikėjų kalba, – taip sukuriama apsakymo fabula. Taigi **fabula – visi kūrinio įvykiai; siužetas – tik pagrindiniai.**

Tačiau reikia pastebėti, kad „fabulos“ ir „siužeto“ terminų vartojimas literatūros moksle nėra nusistovėjęs. Neretai toks vartojimas, koks buvo čia išdėstytas, apverčiamas aukštyn kojomis: siužetu, atvirkščiai, vadinama detali kūrinio įvykių raida, fabula – tik siužeto schema, planas. Šitokia siužeto samprata formuojama vidurinėse mokyklose, o fabula joje neretai visai neminima. Čia laikomasi tos fabulos ir siužeto sampratos, kuri pateikta „Literatūros teorijos apybraižoje“ ir V. Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvado“ vadovėlyje.

Pradinėse klasėse (ir šiaip visuomenėje) fabula ir siužetas vadinami turiniu.

Šis terminas pripažįstamas ir literatūros moksle. Drauge nurodoma, kad fabula – konkretus (betarpiškas) turinys (konkrečių įvykių raida), kurio paskirtis – perteikti loginį (idėjinį) turinį (tai kitas kūrinio lygmuo), sudaryti pagrindą veikėjų paveikslams atsiskleisti.

Fabulos elementai

Fabula organizuojama taip, kad joje išsiskirtų tam tikros grandys, jos elementai – specialų vaidmenį kūrinys atliekantys įvykiai. Pagrindiniai fabulos elementai yra šie: 1) ekspozicija, 2) veiksmo užuomazga, 3) veiksmo vystymasis, tiksliau – plėtra, plėtotė, raida (iki kulminacijos, kulminacija, po kulminacijos), 4) veiksmo atomazga, 5) epilogas.

Ekspozicijos paskirtis – paaiškinti veiksmo pradžios ir raidos aplinkybes, kartais motyvuoti, dėl ko veiksmas kilo. Ekspozicijoje gali būti supažindinama su veikėjais, pasakojama apie jų santykius iki prasidedant veiksmui, bendrais bruožais nusakomos aplinkybės.

Užuomazga (veiksmo užuomazga) – įvykis, nuo kurio prasideda kūrinio veiksmas. Užuomazga yra ir konfliktas, ir temos plėtotės pradžia.

Po užuomazgos prasideda **veiksmo vystymasis** (plėtotė, raida). Veiksmas gali būti vieningas ir su atsišakojimais, dinamiškas ir lėtas, įtemptas ir silpnas. Vystantis veiksmui, plėtojama tema, išryškinamas konflikto pobūdis, jo slinktis. Veiksmas plėtojamas iki aukščiausio įtampos taško – **kulminacijos** (lot. *culmen* – viršūnė). Kulminacijoje labiausiai pabrėžiama kūrinio problema. Kulminacija gali būti kovojančių jėgų santykio pasikeitimo momentas, gali rodyti lūžį veikėjo sąmonėje, jo dvasioje.

Nors kulminacija – posūkis į atomazgą, tačiau iki jos dar gali būti ilgas veiksmo vystymosi tarpas. Kita vertus, yra kūrinys, kurių atomazga – tuojau po kulminacijos (gali net sutapti su ja).

Atomazga – veiksmo pabaiga, konflikto išsprendimas. Ji paprastai būna vienas gestas, įvykis, viena scena.

Epilogas – baigiamoji fabulos (dažnai ir kūrinio) dalis, kurioje pasakojama apie veikėjų likimą praėjus tam tikram laiko tarpui (parai, savaitei, mėnesiui, metams, dešimtmečiams) po veiksmo pabaigos – po atomazgos.

Aptarkime lietuvių pasakos – sakmės „Gegužė“ fabulos elementus.

Ekspozicijoje glaustai informuojama, kada ir kur atsitiko pasakojamoji istorija, kas jos veikėjai: „*Kitą kartą gyveno Lietuvoje bajoras. Jis turėjo dukterį ir tris sūnus*“.

Kūrinio užuomazga staigi (spiralinė), ekspozicijos neparengta: „*Vieną gražų pavasarį kryžiuočiai užpuolė mūsų kraštą*“. Toliau – veiksmo vystymasis: viso krašto vyrai išjojo į karą. Išjojo ir trys bajoro sūnūs. Lietuviai sumušė kryžiuočius. Daugelis karžygių grįžo namo. Nuo šio įvykio veiksmo varomąja jėga tampa seselės išgyvenimai: ji laukia brolių, „*vis žiūri į tą kelią, kuriuo broleliai nujojo*“. Kulminacija meninėmis priemonėmis neryškina, ji pasakoma paprastai: į kiemelį parbėgo tik brolių žirgai. Toliau – pokulminacinis veiksmo vystymasis: seselė verkė brolių, paliko tėvų namus, „*išėjo į girią ir ilgai ją visą ašarėlėmis laistė, brolių gedėjo*“.

Atomazga būdinga sakmėms: Perkūnas pagailėjęs pavertė ją geguže.

Epilogas: ir dabar pavasarį kukuodama ji brolių verkia.

Kūrinyje fabulos elementai gali būti sukeisti vietomis (dažnai ekspozicija įterpiama į veiksmo vystymąsi), kūrinys gali prasidėti nuo užuomazgos, kulminacijos, net atomazgos, kai kurie elementai gali būti neišryškinti ar praleisti (ne visada kūrinys yra ekspozicija, epilogas; neretai „peršokama“ ir kulminacija). Fabulos elementai, jų ypatybės, savitumas, išdėstymas ženkliai lemia kūrinio kompoziciją, jo sandarą.

Nefabuliniai kūrinio komponentai

Į fabulą dažnai įsiterpia, ją pertraukia įvairūs aprašomieji vaizdai: gamtos, aplinkos, daiktų, figūrų paveikslai. Kadangi jie nėra fabulos – įvykių raidos grandys, vadinami nefabuliniais komponentais.

Nefabuliniai komponentai taip pat yra į kūrinį įterpti savarankiški kūriniai (kūrinys kūrinys): legendos, pasakojimai, anekdotai, baladės, dainos ir kt. Reikšmingas nefabulinis komponentas yra kūrinio pavadinimas.

Gamtos vaizdai esti veiksmo fonas (įvykiai nuo gamtos nepriklauso) ir veiksmo motyvas: gamta verčia veikėjus vienaip ar kitaip elgtis, imtis naujų darbų ir pan. Pavyzdžiui. K. Sakalausko-Vanagėlio apsakyme „Kaip gandrai savo vaikus myli“ fabulos priežastis yra gamtos reiškinys: „*Perkūnas uždegė kluoną...*“ Gamtos vaizdai yra ta sritis, kurioje gali reikštis veikėjų nuotaikos, išgyvenimai, vienoks ar kitoks reagavimas į ją. Peizažai veikia skaitytojų jausmus, būdą, moko stebėti ir matyti grožį gamtoje. Dažnai piešiami vaizdingais posakiais ir žodžiais, supoetinta kalba, jie leidžia skaitytojui pajusti žodžio, vaizdo ir jausmo vienovę. Jau trečiokai intensyviai mokomi išskirti iš skaitomo teksto gamtos vaizdus, stebėti gamtos reiškinius ir tai, kaip rašytojai, poetai tuos reiškinius vaizduoja (kokius žodžius ir posakius vartoja), kam jie reikalingi kūrinys. Be kitų dalykų, pradinių klasių mokiniai stebi gamtos spalvas ir paukščių, gyvulių balsus, mokosi jų pamėgdžiojimų žodinėje kūryboje.

Pavadinimas. Paprastai kūriniai vienaip ar kitaip pavadinami. Be pavadinimų gali būti publikuojami tik eilėraščiai, kiti smulkieji žanrai: skaičiuotės, miniatiūros ir kt.

Ne vienas iš žymus rašytojas yra kalbėjęs apie tai, kaip sunku rasti kūriniai norimą ir tinkamą pavadinimą. „Pavadinimo parinkimas – tikros kūrybinės kančios“ (K. Paustovskis). Rašytojai siekia, kad pavadinimas išreikštų tai, kas yra esminga kūrinys, siekia, kad jis būtų ekspresyvus (išraiškus), poetiškas, lakus, kad keltų tam tikrą skaitytojo nuotaiką, jį sudomintų kūrinium, žadintų norą skaityti. Taigi pavadinimas savaip propaguoja kūrinį, drauge padeda skaitytojui jį teisingiau suvokti.

Vienas pagrindinis skaitymo pamokų darbas yra pavadinimo kūriniai (ar jo dalims) parinkimas, autoriaus pateikto pavadinimo svarstymas, bandymas rasti kitokį pavadinimą („Kaip dar galima pavadinti šį kūrinį?“).

Dažniausiai į pavadinimą iškeliamas kūrinio **tema**, pavyzdžiui, K. Maruko „Vasaros linksmybės“, V. Palčinskaitės „Žiema artėja“, K. Binkio „Kiškių gegužinė“, K. Sakalausko-Vanagėlio „Teisingumas“, V. Pietario „Lapės gyvenimas ir mirtis“ ir kt.

Tačiau pavadinimas išreiškia ne vien temą. Pavadinimuose atsispindi ir kitos kūrinio sistemos. Pavadinime gali būti pasakyta **problema**, pavyzdžiui: K. Sajos „Kaip greičiau užaugti“, K. Sakalausko-Vanagėlio „Ar gerai padalijo“, Vytės Nemunėlio (B. Brazdžionio) „Ar pavasaris jau“ ir kt. Čia pat reikia pridurti, kad klausimu gali būti nusakyta ne tik problema, bet ir tema, pavyzdžiui, K. Borutos „Ką žiemkenčiai rugiai kalba“, pasaka „Kaip vilkas užsimanė duonos išsikepti“ ir kt.

Vaikų literatūroje dažnokai pasitaiko pavadinimų, kurie išreiškia kūrinio **idėją**, pavyzdžiui, K. Binkio „Dirbk ir gerai“, A. Zurbos „Išmeskit narvelį“, Just. Marcinkevičiaus „Yra vienas žodis“, V. Dautarto „Nelieskit pakalnutės žiedo“ ir kt.

Dažnai kūriniai pavadinami pagrindinio **veikėjo vardu, pavarde** ar tik vienu jų. Dar dažniau į pavadinimą iškeliamas esminė pagrindinio **veikėjo ypatybė** (viena ar su vardu, pavarde), nusakomas pagrindinis jo būdo ar

išorės bruožas, pavyzdžiui: Žemaitės „Martė“, V. Petkevičiaus „Kodėlčius“, K. Binkio „Atsiskyrėlis Antanėlis“, J. Biliūno „Joniukas“, P. Cvirkos „Juodoji tetulė“, V. Dautarto „Miškinukas ir senelis Kaukas“, S. Gedos „Praniukas pramaniūgas“, Vytės Nemunėlio „Meškiukas Rudnosiukas“ ir kt.

Kartais pavadinimas pasako vienokią ar kitokią veiksmo, išgyvenimo, lyrinio vyksmo **aplinkybę**: K. Maruko „Prieš lietų“, Maironio „Kur bėga Šešupė“, S. Nėries „Rudenio arimuos“, V. Miliūno „Prie ledo kalno“ ir kt.

Pavadinimas gali nurodyti ir **žanrą**: „Padavimas apie Kęstutį ir Birutę“, B. Sruogos „Giesmė apie Gediminą“, J. Aisčio „Lopšinė“ ir kt.

Estetine verte išsiskiria „pavadinimo ironija“. Yra pavadinimų, kurių reikšmė priešinga kūrinio pobūdžiui, turiniui, konflikto baigčiai; pavadinimo forma nebeatitinka turinio. Ironija jungia konfrontuojančius dalykus – pavadinimo turinį ir kūrinio turinį, suteikdama jiems meninės gilumos. Tokių pavadinimų pavyzdžiai: J. Janonio „Kumečio daina“ (turinys artimesnis raudai, skundui), K. Maruko „Auksarankė“ (mergaitė gražiai siuvinėjo, tačiau nemokėjo įsisiūti sagos), K. Anderseno „Nauji karaliaus drabužiai“ (kurių nebuvo), O. Milašiaus „Dangus griūva“ ir kt.

Pavadinimo formos būna įvairios: tiesioginiai, klausiamieji, šaukiamieji, nominatyviniai, nepilnieji ir kitokie sakiniai (V. Palčinskaitės „Atsargiai! Mašina!“, J. Degutytės „Pelėdžiuko sapnas“, A. Matučio „Aš – pasauliui“ ir kt.).

Antraštės esti tiesioginės ir perkeltinės reikšmės (perkeltinės: P. Širvio „Neužgesk, saulele“ (žodis mamai), V. Mykolaičio-Putino „Į užburta šalį“ (žiemos grožis), A. Pociaus „Du gaidžiai“ (besipešantys berniukai) ir kt. Šios įvairovės mokytojas neturi išleisti iš dėmesio, aptardamas mokinių sugalvotus kūrinių, jų dalių, pasakojimų pavadinimus.

Kūrinio kompozicija

Kūrinio kompozicijos sritis – vaizduojamasis pasaulis (antrasis struktūrinis sluoksniu). Kalba kompozicijai nepriklauso, o loginis sluoksniu yra tos sistemos, kurias kompozicija turi padėti išreikšti.

Kompozicija – kūrinio dalių (komponentų) išdėstymas, suderinimas, sutvarkymas siekiant sukurti vieningą meninį paveikslą. Kompozicijai priklauso ir vidinė kūrinio sandara, ir išorinis jo sutvarkymas. Vidinė sandara – tai visų pirma veikėjų parinkimas, jų sugrupavimas, supriešinimas. Gera kompozicija reikalauja, kad kūrinyje veikėjų nebūtų per daug, kad jie vienas kito nedubliuotų, kad kiekvienas būtų kitoks, kiekvienas išreikštų kitą, savą problemą, motyvą; reikalauja, kad fabula ilgam nepaliktų be pagrindinio veikėjo ir t. t.

Kompozicijai priklauso ir veiksmo, konflikto, fabulos organizacija (įvykių sekos nuoseklumas, fabulos elementų išdėstymas, jų sukeitimas), taip pat aprašomųjų vaizdų struktūra, vieta kūrinyje, dydis ir t. t.

Svarbiausias kompozicijos klausimas – motyvacija. Kiekvienas veikėjas, kiekvienas komponentas, mažiausias kūrinio elementas, anot literatūros mokslininko J. Ambrazevičiaus, turi atsakyti į klausimą, kam jis reikalingas kūrinyje, kam jis pavartotas, – kitaip tariant, kiekvienos detalės buvimas kūrinyje turi būti motyvuotas. Taip pat turi būti motyvuotas kiekvieno veikėjo poelgis, gestas, emocija (mokiniai motyvą randa atsakydami į klausimą, kurio semantinis centras **kodėl?**).

Kiekvieno kūrinio kompozicija kitokia, priklausanti nuo autoriaus sumanymo, nuo to, „ką jis laiko esant gražu ir įspūdinga“ (V. Zaborskaitė). Komponuodamas kūrinį, autorius stengiasi kuo geriausiai išreikšti turinį.

Kompozicijos savitumas priklauso ir nuo žanro: vienokia yra stambių veikalų – romanų, epopėjų, kitokia pasakos, apsakymo, poemos, baladės, dar kitokia lyrikos kūrinio, kuriame išreiškiamos atskiros išgyvenimo akimirkos, kompozicija.

Kompozicija ne tik vidinis elementų suderinimas, jų jungimas, bet ir išorinis kūrinio sutvarkymas, tam tikras skaidymas: epinių veikalų suskirstymas tomomis (dalimis, knygomis), skyriais, poskyriais, skirsniais, pastraipomis; dramų – veiksmomis (aktomis), paveikslais, scenomis; lyrikos – posmais. Šitoks skirstymas nėra formalus – jis priklauso nuo turinio, motyvų. Pradinėse klasėse tarp įvairių darbų su tekstu ženkliai vietą užima kūrinio skirstymas dalimis. Šis darbas – kūrinio kompozicijos analizė. Skirstydami kūrinį dalimis, nurodydami dalių ribas, „sugalvodami“ dalims pavadinimus (nuo trečios klasės – taiklius ir gražius), mokiniai analizuoja kūrinio sandarą, drauge stengiasi geriau kūrinį suprasti, giliau jį išvelgti.

Kompozicijos formos (komponavimo modeliai)

Nors kiekvieno kūrinio kompozicija savita, individuali, grožinėje literatūroje yra susiklosčiusios įvairios jos formos, susidarę tam tikri modeliai, kaip sintaksėje yra sakinių modeliai. Kompozicijos formos priklauso nuo vaizduojamojo pasaulio savybių, kūrinio turinio, žanro ir kitų veiksnių.

Populiariausios kompozicijos formos yra šios:

1. Linijinė (linearinė) kompozicija. Ji grožinėje literatūroje bene dažniausia. Tai kompozicija kūrinių, kuriuose veikia keletas pagrindinių veikėjų, susijusių su visais fabulos įvykiais, pvz., Žemaitės „Martė“, B. Vilimaitės „Gamtos pamoka“, A. Pociaus „Du jauni ir trys seniai“, Vaižganto „Nebylys“ ir kt.

2. Daugiaplanė (daugiafabulinė, daugiasiužetinė) kompozicija būdinga stambiems veikalams – romanams, epopėjoms, tokiems kaip L. Tolstojaus „Karas ir taika“, Dž. Golsvorčio „Forsaitų saga“ ir pan. Šios kompozicijos kūriniuose veikia daug veikėjų, turinčių savą fabulos liniją, kartais net nesusijusią su pagrindiniais įvykiais.

3. Koncentrinė kompozicija būdinga kūriniams, kurių centre – vienas veikėjas; kiti veikiantys asmenys plačiau nevaizduojami, yra šalutiniai, epizodiniai. Ši forma dažna poemose, novelėse, pvz., V. Krėvės „Skerdžius“, K. Binkio „Atsiskyrėlis Antanėlis“, A. Vienuolio „Paskenduolė“, Šatrijos Raganos „Irkos tragedija“ ir kt.

4. Novelinė kompozicija būdinga kūriniams, kurių skyriai savarankiškai, sąlyginai baigti; vidinė sąranga griežta, disciplinuota; išskelti iš kūrinio tokie skyriai gali funkcionuoti kaip savarankiški kūriniai – apsakymai, novelės, pvz., J. Baltušio „Parduotos vasaros“, M. Katiliškio „Užuovėja“, V. Krėvės „Raganius“, V. Miliūno „Evalduko metai“, K. Sajos „Ei, slėpkitės!“, V. Petkevičiaus „Kodėlčius“ ir kt.

5. Rėminė kompozicija (aprėminimas) būdinga kūriniams, kuriu pagrindinė fabula pasakotojo pateikiama ne tiesiog, o įterpiama į tam tikrus „rėmus“. Tuos „rėmus“ gali sudaryti pasakotojo samprotavimai vienokia ar kitokia tema (pvz., M. Sluckio „Suominis“, A. Žukausko „Duona“), įvestas kitas pasakotojas, kai autorius yra tik tarpininkas tarp jo ir skaitytojo (Šatrijos Raganos apsakymas „Iš daktaro pasakojimų“), pradžioje ir pabaigoje nusakyta pasakojimo situacija (J. Biliūno „Žvaigždė“) ir pan.

6. Grandininė kompozicija dažna tautosakoje, vaikų literatūroje. Veiksmas vyksta grandine: pradinis motyvas kartojamas plečiant veikėjų ratą (liaudies pasakos „Ropė“, „Žvirblis ir kietis“, O. Milašiaus „Dangus griūva“ ir kt.) arba klausimais ir atsakymais išryškinant gyvenimo reiškinių priklausomybę vienas nuo kito (liaudies pasaka „Katinėlis ir gaidelis“, J. Avyžiaus „Gražuolis namas“, „Pavasariui atėjus“ ir kt.) Paprastai šios kompozicijos kūriniai žaismingi, „lengvi“.

7. Gradacinė kompozicijos savybė – vaizdų plėtėjimas arba siaurėjimas, veiksmų, minčių stiprėjimas arba silpnėjimas, pvz., V. Kudirkos „Gražu, gražiau, gražiausia“, J. Janonio „Neverkit pas kapą“ ir t. t. Gradacija dažna liaudies pasakose, kurių veikėjai į veiksmą įtraukiami pagal dydį (pelytė, kiškelis, lapė, vilkas, meška), amžių, būdo, asmens ypatybę (vyriausioji graži, jaunesnioji gražesnė, jauniausioji gražiausia ir t. t.).

Kompozicijos formų yra daugiau. Jos gali įvairiai jungtis, kryžiuotis.

Kompozicijos formų pažinimas taip pat teikia daugiau galimybių išsamesniam, gilesniam kūrinio suvokimui.

Kūrinio laikas ir erdvė

Vaizduojamasis pasaulis egzistuoja laike ir erdvėje.

Laiką galima aptarti įvairiais aspektais. Tam tikrą laiką užima fabulos įvykiai, vaizduojamoji istorija, – tai **fabulos laikas**. Pavyzdžiui, Žemaitės „Marčios“ fabulos laikas trunka maždaug vienerius metus – nuo rudens, kai Vingis pranešė žmonai sumanęs apvedinti sūnų, iki kito rudens – Katrės mirties. V. Mykoliaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ fabuloje sutelktas maždaug poros dešimtmečių laikas.

Fabulos laikas gali nesutapti su fabulos pateikimo, jos pasakojimo laiku. Realios tikrovės laikas fabuloje „suspaudžiamas“, įvykius vaizduojant, praleidžiami didesni ar mažesni laiko tarpai, ir kelis dešimtmečius apimančios fabulos pasakojimas ar jos vaizdavimas dramoje – spektaklyje trunka keletą valandų. Pavyzdžiui, A. Bieliausko „Kauno romane“ vaizduojamasis (fabulos) laikas yra 13-14 metų, o romaną galima perskaityti per keliolika valandų – tiek trunka įvykiu pasakojimas kūrinyje.

Fabulos ir pasakojimo laikas nesutampa dar ir ta prasme, kad vaizduojami įvykiai gali būti vykę daug anksčiau, negu apie juos pasakojama. Neretai fabulos laikas pateikiamas kaip pasakotojo atsiminimas (A. Vienuolio „Iš mano atsiminimų“, P. Cvirkos „Cukriniai avinėliai“ ir daug kitų). Epo kūriniai dažniausiai kelia būtojo laiko pojūtį, nors įvykiai pasakojami gramatinėmis esamojo laiko kategorijomis. Didelė distancija tarp fabulos įvykių ir jų pasakojimo yra istorinės tematikos kūriniuose.

Kūrinyje laikas gali būti neminimas, atvirai nepasakomas, tačiau slenka įvykiai, keičiasi žmonės, aplinka ir taip realizuojama laiko tėkmė. Yra kūrinių, kurių veikėjai, patyrę daugybę nuotykių, klajoję ilgus metus, kūrinio pabaigoje išlieka nepasikeitę, tokie pat kaip įvykių pradžioje. Dažniausiai nesikeičia pasakų personažai. Kūriniai, kuriuose neišryškintas laikas arba nėra epochos požymių, vadinami anachronistiniais (gr. *ana* ... – atgal, *chronos* – laikas).

Kūrinio laikas gali slinkti tokiu nuoseklumu, koku jis eina realybėje (chronologine tvarka), ir gali būti laiko ir įvykių sukeitimai – inversijos: rašytojui gali atrodyti esant reikalinga pirma papasakoti istorijos pabaigą, po to grįžti į jos pradžią ar vidurį ir pan.

Kai kuriuose kūriniuose į pirmą vietą iškyla vadinamasis herojaus (veikėjo) laikas. Su šiuo laiku gali būti susijusios kūrinyje sprendžiamos problemos. Antai brolių Grimu pasakoje „Senelis ir anūkas“ susiduria trys

kartos – senelis, tėvai, anūkas; sprendžiamos poelgio su nusenusių tėvu problemos. Senatvė, bejėgiškumas tampa kliuviniu vaikams, ir jie nutaria seneliu nusikratyti. Akis atveria anūkas, kuris dar mokosi gyvenimo, seka tėvų pavyzdžiu.

Kiekvieno kūrinio laikas yra savitas, individualus.

Pradinių klasių mokinių dėmesys nuolat kreipiamas į metų (ciklinį) laiką. Metų laikas yra daugelio jų skaitomų kūrinių tema (pvz., Maironio „Pavasaris“, B. Brazdžionio „Vasarėlė“, V. Palčinskaitės „Vasaros vardai“ ir kt.). Mokiniai aptaria paros laiką, jeigu jis ryškus skaitomame kūrinioje, pvz., S. Gedos „Vakaras prie televizoriaus“, V. Palčinskaitės „Žydras puodelis“ (vakaras), K. Maruko „Žuvytė“ (rytas) ir t. t. Fabulos, veikėjų laikas aptiriamas drauge su įvykiais, atskirai jo nepabrėžiant.

Įvairiai konstruojama ir vaizduojamojo pasaulio **erdvė**. Ji gali būti tikroviška ir sąlygiška – fantastinė, mitinė. Kai kuriais atvejais erdvė esti tik veiksmo vieta, glaudžiau su turiniu nesusieta (pvz., namų ruošos kabinetas B. Vilimaitės aps. „Makaronų sriuba“), tačiau dažniausiai ji integruoja į turinį. Antai K. Borutos romano „Baltaragio malūnas“ erdvė – fantastinė, sąlygiška, glaudžiai susijusi su turiniu. Vertikalieji erdvės matavimai atitinka mitinio pasaulio medžio tris juostas: apatinė juosta – paežerės maurai, ežero ir pragaro gelmės, Pinčuko karalystė – blogio buveinė; vidutinė juosta – malūnas ant aukšto ežero kranto – skardžio, tai centrinė veiksmo vieta, pakylėta ir labai nesaugi, trapi kaip ir žmonių gyvenimas; viršutinė juosta – tik laimės vilionė, – tai malūno sparnai, ant kurių kaip paukštis nori pakilti ir Marcelė, ir Jurga, tai žvaigždėta padangė, į kurią klysta laimės besiilgstančių veikėjų akys ir mintys.

„Baltaragio malūno“ horizontaliosios erdvės nusidriekia nuo namų „į visą pasaulį“, kur klajoja Girdvainis, ieškodamas savo žirgų (namų ir pasaulio opozicija). Nuo turinio labiausiai neatskiriamos apgaulingos erdvės, kuriose paskui savo obuolmušius blaškosi Girdvainis, girdėdamas tariamą žirgų žvangimą.

Erdvė gali būti atvira „aukšta, plati, kosminė“ (V. Zaborskaitė) ir uždara – patalpos ribojama. „Baltaragio malūno“ esmingesnė, efektyvesnė yra atviroji erdvė, tačiau veiksmas vyksta ir uždaroje erdvėje – malūne, kalvėje, karčiameje.

Erdvė gali būti abstrakti ir konkreti, apibrėžta, lokalizuota. Pvz., Maironio miniatiūros „Suolelis miške“ erdvė atvira, konkreti – tai poeto pamėgta vietelė prie Krekenavos. Dar labiau erdves sukonkretina įvardyta veiksmo vieta, pvz., J. Biliūno „Piestupys“, S. Nėries „Širvinta“, Vaižganto „Vilniaus pilies pasaka“ ir kt.